

Qur'anic and Narrative Documentation of Ayatollah Khamenei's Thought on Political Governance in Islamic Society

Khadijeh Ahmadi Bighesh¹ , and Saeid Karami¹

1. Corresponding Author: Department of Quran and Hadith, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran: Kh.ahmadi@modares.ac.ir
2. PhD in Islamic Education, with Specialization in Islamic Revolution, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran: Saeidkarami1362@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
7 March 2026
Received in revised form:
3 April 2026
Accepted:
2 May 2026
Available online:
20 June 2026

Keywords:
Ayatollah Khamenei,
Islamic society,
political governance,
justice seeking,
Islamic management.

ABSTRACT

Objective: This study aims to elucidate the essential criteria and standards for administering the affairs of an Islamic society in the thought of Ayatollah Khamenei, employing a Qur'anic and narrational approach. It seeks to extract the foundations of guiding human society towards perfection from a religious perspective and to demonstrate the necessity of observing these standards to secure individual and collective felicity.

Method: The research adopts a descriptive-analytical method with an extractive approach, analyzing Ayatollah Khamenei's speeches, sermons, and works to identify governance patterns and then matching them with corresponding Qur'anic verses and traditions. Library-based documentation and examination of his practical conduct reveal the bond between his political doctrine and revelatory sources (the Holy Qur'an) and the tradition of the Infallibles (peace be upon them).

Findings: The political conduct and method of the Supreme Leader are entirely founded upon Qur'anic verses and the *sirah* of the Noble Prophet and the Pure Imams. In his thought, political governance is not merely an administrative-political act or a tool for managing society, but the extension of "Divine Wilayah" on earth and the intersection of divine right with human action. Core components include time-consciousness and insight into global affairs, full awareness of contemporary exigencies, justice-seeking and practical justice-dispensing, adherence to consultation with trustworthy authorities, and trusteeship regarding the rights of the people and the system.

Conclusion: Ayatollah Khamenei's political governance constitutes an objective model of the bond between revelation and political prudence in the present age. In this model, the legitimacy of governance rests on three pillars: reliance on monotheistic justice, following the conduct of the Infallibles in managing society, and reliance on verses concerning vicegerency and divine trust

Cite this article: Ahmadi Bighesh, K.; & Karami, S. (2026). Qur'anic and Narrative Documentation of Ayatollah Khamenei's Thought on Political Governance in Islamic Society. *The Quran and Science*, 20 (38), 127-162.
<https://doi.org/10.22034/qve.2026.23952.1989>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qve.2026.23952.1989>

Introduction

Political governance in an Islamic society is a path for the realization of human perfection and the establishment of absolute justice under the shade of revelatory guidance; governance is viewed not as an end but as a means to attain divine pleasure and collective felicity. Rulers and administrators, as implementers of macro-policies, play a vital role in the progress or decline of a society. It is evident that every society requires laws and a government to enforce them and administer affairs; otherwise, chaos ensues and social matters remain paralysed. Since both individual and social laws are based on the sacred Shari'ah, the ruler must meet specific conditions, including full knowledge of the Shari'ah—conditions that, after the Infallible Imams, are exclusive to the jurists who assume leadership. In the contemporary era, the concept of independence has shifted from a legal-formal status to a complex identity-structural challenge. While the international system defines independence in terms of recognition, geopolitical realities reveal structural dependence and cultural reproduction beneath the surface. The gap between formal and real independence stems from the lack of a model of political education capable of moving the national character from dependency to sovereignty. Ayatollah Khamenei's political education doctrine starts from the ontological layer, defining political education not as a managerial skill but as an evolutionary process that returns man to his true self. Against this background, the present paper hypothesises that strategic independence is not a political status to be bought or negotiated but the product of an educational investment. It asks how the transition from protest-based education to governance-based education, and linking mystical spirituality with strategic rationality, can offer a new model of governance wherein national dignity, political independence, and social justice all spring from sound political education.

Method

The study uses a descriptive-analytical method with an extractive approach to explicate the position of Qur'anic and narrational documentation in Ayatollah Khamenei's thought on political governance. By employing an extractive method of discourse analysis, the epistemic axes within his works and sermons are identified and analysed. The research process is designed to match these ideas with corresponding verses and traditions, thereby examining the crystallization of these concepts in the management and political governance of Islamic society. Thus, it aims to show that his views, far from being one-dimensional administrative approaches, are articulated as a comprehensive, systematic programme for political governance.

Findings

1. Foundational Epistemic Principles (Revelatory Roots of Governance)

The findings show that political governance in Ayatollah Khamenei's thought is not an instrumental or purely technical phenomenon but has doctrinal roots. Religion is comprehensive; no separation exists between worship and societal management. Governance based on divine criteria is itself part of religious and devotional obligations. Power is a divine trust, a responsibility to be accounted for before God. All political and strategic decisions in his *sīrah* are derived by matching them with Qur'anic verses and the tradition of the Infallibles, thus placing legitimacy alongside efficacy.

2. Cognitive and Strategic Competences (Insight and Time-Consciousness)

A major finding is the emphasis on knowledge of the time as a prerequisite for governance. This rests on political insight—the ability to distinguish truth from falsehood amidst political complexities, which is the product of applying revelatory texts to social realities. Moreover, time-consciousness means that Islamic management is not fatalistic but discerning; it identifies which Qur'anic instruction (e.g., peace or jihad, dissimulation or frankness) should be implemented at each historical juncture. Awareness of global equations ensures that the management of Islamic society remains linked to the Islamic worldview while maintaining full command over international developments, thereby preserving political independence.

3. Ethical and Human Pillars (Qualitative Criteria for the Ruler)

In Ayatollah Khamenei's thought, morality is the precondition of politics; without it, governance turns into tyranny. Justice-seeking is the axis: justice is not merely a legal concept but an ontological duty, applied both in resource distribution and in dealing with opponents, anchored in Qur'anic proofs. Trusteeship and responsibility mean viewing society as God's property, with the ruler as its guardian, not owner. Humility and God-fearing link power with servitude, preventing the ruler from falling into the trap of self-superiority and drawing him closer to the people.

4. Operational and Managerial Mechanisms

The executive tools of governance in his *sīrah* include consultative rule (*shūrā*): based on the Qur'anic command “and consult them in affairs,” he rejects solitary management and stresses consultation with trusted

specialists, reducing macro-level managerial error. Selection is based on competence and expertise: trust alone is insufficient and must be accompanied by qualification; the community must be managed by persons who are both faithful and efficient. Dynamism and flexibility: political management is not static but revises managerial methods according to societal changes without altering principles.

From these elements emerge the core components of his political governance: justice-centeredness and rule of law, God-wariness (taqwā) as a strategic asset, honesty and frankness as the external face of insight, knowledge and wisdom as twin wings for independence, patience and forbearance as instruments of strategic crisis management, people-centeredness rooted in religious democracy, and meritocracy as the intersection of expertise and commitment.

Conclusion

The model of political governance in Ayatollah Khamenei's thought is an integrative one: it combines the primacy of revelation in foundations, time-conscious insight in diagnosis, the ethics of justice and trusteeship in character, and a consultative method in execution. These four pillars together guarantee that the management of Islamic society not only achieves material progress but also moves along the path of human perfection and divine satisfaction. The model demonstrates that governance is the extension of divine wilāyah on earth; its legitimacy rests on monotheistic justice, following the Infallibles' conduct, and verses concerning vicegerency and divine trust. In this paradigm, strategic independence is the fruit of political education that links spirituality with rational prudence, producing a resilient, self-repairing social order capable of offering a civilizational alternative to the world.

مستندات قرآنی روایی اندیشه‌های امام شهید خامنه‌ای ره در حاکمیت

سیاسی جامعه اسلامی

خدیجه احمدی بیغش^۱، سعید کرمی^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه قرآن و حدیث، دانشگاه علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، رایانامه: Kh.ahmadi@modares.ac.ir
۲. دکتری مدرسی معارف اسلامی، گرایش انقلاب اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، رایانامه: aeidkarami1362@yahoo.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۶ اسفند ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۴ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش:

۱۲ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۳۰ خرداد ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

آیت‌الله خامنه‌ای،
جامعه اسلامی،
حکمرانی سیاسی،
عدالت‌خواهی،
مدیریت اسلامی.

هدف: این مطالعه با هدف تبیین معیارها و ضوابط اساسی اداره امور جامعه اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، با رویکردی قرآنی و روایی، انجام شده است. پژوهش می‌کوشد مبانی هدایت جامعه انسانی به سوی کمال را از منظر دینی استخراج کند و ضرورت رعایت این ضوابط را برای تأمین سعادت فردی و جمعی نشان دهد.

روش: پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و رویکردی استنتاجی انجام شده و با تحلیل سخنرانی‌ها، خطبه‌ها و آثار آیت‌الله خامنه‌ای، الگوهای حکمرانی شناسایی و سپس با آیات و روایات متناظر تطبیق داده شده است. گردآوری اسنادی و کتابخانه‌ای و بررسی سیره عملی ایشان، پیوند میان دیدگاه سیاسی وی را با منابع وحیانی (قرآن کریم) و سیره معصومان علیهم‌السلام آشکار می‌سازد.

یافته‌ها: سیره و روش سیاسی رهبر معظم انقلاب به‌طور کامل بر آیات قرآن کریم و سیره پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و امامان معصوم علیهم‌السلام استوار است. در اندیشه ایشان، حکمرانی سیاسی صرفاً یک کنش اداری - سیاسی یا ابزاری برای مدیریت جامعه نیست، بلکه امتداد «ولایت الهی» در زمین و نقطه تلاقی حق الهی با عمل انسانی است. مؤلفه‌های محوری آن عبارت‌اند از: زمان‌شناسی و بصیرت نسبت به مسائل جهانی، آگاهی کامل از مقتضیات روز، عدالت‌خواهی و عدالت‌گستری عملی، پایبندی به مشورت با صاحبان صلاحیت و امین‌داری نسبت به حقوق مردم و نظام.

نتیجه‌گیری: حکمرانی سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای الگویی عینی از پیوند وحی و تدبیر سیاسی در عصر حاضر است. در این الگو، مشروعیت حکمرانی بر سه رکن استوار است: اتکا به عدالت توحیدی، پیروی از سیره معصومان در مدیریت جامعه، و تکیه بر آیات خلافت و امانت الهی.

استناد: احمدی بیغش، خدیجه و کرمی، سعید (۱۴۰۵). مستندات قرآنی روایی اندیشه‌های امام شهید خامنه‌ای ره در حاکمیت سیاسی جامعه اسلامی. *قرآن و علم*. ۲۰ (۳۸)، ۱۲۷-۱۶۲. <https://doi.org/10.22034/qve.2026.23952.1989>

© نویسندگان.

ناشر: جامعة المصطفی العالمیة.

مقدمه

حاکمیت سیاسی در جامعه اسلامی، مسیری برای تحقق تکامل بشر و برپایی عدالت مطلق در سایه هدایت وحیانی است؛ به گونه‌ای که حاکمیت نه به عنوان یک هدف، بلکه به عنوان وسیله‌ای برای رسیدن به رضایت الهی و سعادت جمعی است. حاکمان و مدیران جامعه به عنوان مجریان خطوط کلی سیاست و مدیریت در جامعه، نقش اساسی در پیشرفت و یا انحطاط آن دارند. کاملاً روشن و بدیهی است که، اولاً هر جامعه‌ای برای بقاء و پیشرفت نیازمند احکام و قوانین است. ثانیاً اجرای قوانین و اداره امور جامعه نیازمند حکومت و نظام است. در غیر این صورت هرج و مرج پیش می‌آید و بسیاری از امور اجتماعی مردم و اجرای قوانین معطل می‌ماند. ثالثاً از آن‌جا که قوانین فردی و اجتماعی بشر مبتنی بر شرع مقدس می‌باشد حاکم و مجری آن باید شرایط خاصی از جمله آگاهی کامل از شرع داشته باشد که این شرایط پس از امام معصوم (علیه السلام) منحصر به فقهای است که زمام امور را به دست می‌گیرند. بر اساس تعالیم دین مبیین اسلام حکومت اسلامی در عصر پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و امیرالمؤمنین (علیه السلام) به عنوان حکومت‌های مدل تحقق حکومت اسلامی در دوران غیبت نیز بشمار می‌رود که ضروری است جامعه اسلامی در این عصر نیز با رهبری‌ای شبیه به صدر اسلام، این حکومت به دست ولی فقیه اداره گردد.

در عصر حاضر، مفهوم استقلال در روابط بین‌الملل، از یک وضعیت حقوقی-رسمی به یک چالش پیچیده هویتی-ساختاری تغییر ماهیت داده است. در حالی که نظام بین‌الملل بر پایه قراردادهای پوزیتیویستی، استقلال را در قالب به رسمیت شناخته شدن تعریف می‌کند، واقعیت‌های ژئوپلیتیک نشان می‌دهد که بسیاری از ملت‌ها علی‌رغم برخورداری از پاسپورت‌های ملی و کرسی‌های دیپلماتیک، در لایه‌های زیرین تصمیم‌ساز، دچار وابستگی ساختاری و تکثیر فرهنگی هستند. این شکاف میان استقلال صوری و استقلال واقعی، ریشه در یک فقدان بنیادین دارد: فقدان یک مدل تربیت سیاسی که بتواند شخصیت ملی را از لایه وابستگی به لایه حاکمیت منتقل کند. بسیاری از جنبش‌های آزادی‌بخش در قرن بیستم، استقلال را یک دستاورد مکانیکی می‌دیدند؛ یعنی تصور می‌کردند با تغییر رژیم، اخراج سفرا یا تصرف منابع ملی، استقلال محقق می‌شود. اما تاریخ تلخ پس از استقلال در بسیاری از کشورهای جنوب جهانی، ثابت کرد که استقلال بدون شخصیت تنها منجر به جابجایی وابستگان داخلی به جای سلطه‌گران خارجی می‌شود. در واقع، اگر بدنه اجتماعی بر اساس پارادایم‌های تحمیلی تربیت شده باشد، حتی در صورت دستیابی به قدرت

سیاسی، باز هم طبق همان کدهای ذهنی دشمن عمل خواهد کرد. از این منظر، استقلال راهبردی نه یک هدف سیاسی، بلکه یک خروجی تربیتی است. در این میان، دکتربین تربیت سیاسی در مکتب آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای، با رویکردی متفاوت، این گره‌گشایی را از لایه هستی‌شناختی آغاز می‌کند. در این نگاه، تربیت سیاسی نه یک مهارت مدیریتی و نه یک ابزار برای کسب قدرت، بلکه یک فرآیند تکاملی است که هدف آن بازگرداندن انسان به خود حقیقی اوست. نقطه آغازین این تربیت، تقابل با حقارت ذاتی است که توسط نظام‌های هژمونیک در ذهن ملت‌های پیرو کاشته شده است. این دکتربین استدلال می‌کند که تا زمانی که توحید عملی در روح جامعه جاری نشود و پیوند میان بندگی مطلق خدا و استقلال مطلق از غیر برقرار نگردد، هرگونه تلاش برای استقلال راهبردی، در برابر تلاطم‌های سیاسی و فشارهای اقتصادی، سست و متزلزل خواهد بود.

تمایز بنیادین این مدل با رویکردهای مدرن و لیبرال در آن است که لیبرالیسم، شهروند را بر پایه منفعت تعریف می‌کند؛ شهروندی که در لحظه تقابل میان هزینه‌های استقلال و رفاه فردی، همواره به‌سوی سازش و تسلیم میل می‌کند. اما تربیت سیاسی در این مکتب، بر پایه اصالت تکلیف و عزت الهی استوار است. در اینجا، شخصیت اجتماعی به گونه‌ای بازطراحی می‌شود که صبر راهبردی و تحمل هزینه‌ها را نه یک خسارت، بلکه بخشی از یک تجارت پرسود با حق می‌بیند. این تغییر پارادایم از منفعت‌گرایی به تکلیف‌گرایی، همان چیزی است که تاب‌آوری را در بدنه اجتماعی ایجاد می‌کند و باعث می‌شود جامعه در برابر جنگ‌های ترکیبی و عملیات‌های شناختی، نفوذناپذیر شود. علاوه بر این، این دکتربین با معرفی مفهوم بصیرت به عنوان یک قوت تحلیلی، تربیت سیاسی را از سطح واکنش به رویدادها به سطح کنش راهبردی ارتقا می‌دهد. بصیرت در این نگاه، صرفاً یک آگاهی سیاسی نیست، بلکه یک فرقان است؛ توانایی تفکیک میان صلح واقعی و تسلیم ذلت‌بار. وقتی بدنه اجتماعی به این سطح از تربیت برسد، دیگر ابزاری در دست قدرت‌های جهانی نیست، بلکه به فاعل تبدیل می‌شود؛ فاعلی که قادر است مسیر تاریخ را بر اساس اصول ثابت و حیانی هدایت کند، نه بر اساس متغیرهای زودگذر سیاسی.

در نهایت، این مسیر تربیتی به مفهومی به نام ولایت ختم می‌شود که در اینجا نه به معنای یک مقام اداری، بلکه به مثابه یک شبکه‌ساز اجتماعی تعریف می‌گردد. ولایت در این دکتربین، پلی است که میان تهذیب فردی و مسئولیت اجتماعی ارتباط برقرار می‌کند و از پراکندگی تک‌روی‌ها، یک امت منسجم می‌سازد. این انسجام، منجر به شکل‌گیری یک نظم خود ترمیم‌گر می‌شود؛ نظامی که در آن

ثبات، نه وابسته به یک چهره یا شخص، بلکه وابسته به تداوم خط و پایبندی به آرمان است. به همین دلیل است که در مواجهه با بحران‌های عظیم، ترورها یا جابجایی‌های سیاسی، این ساختار نه تنها فرو نمی‌پاشد، بلکه مانند یک موجود ارگانیک، خود را بازسازی کرده و حتی سخت‌تر و مقاوم‌تر از پیش می‌شود. بنابراین، هدف از این نوشتار، تبیین این فرضیه است که استقلال راهبردی یک وضعیت سیاسی نیست که بتوان آن را خریداری کرد یا در مذاکرات به دست آورد، بلکه محصول یک سرمایه‌گذاری تربیتی است. پژوهش پیش‌رو درصدد پاسخگویی به این سوال است که چگونه گذار از تربیت اعتراضی به تربیت حاکمیتی و پیوند زدن معنویت عرفانی با عقلانیت راهبردی، می‌تواند الگوی جدیدی از حاکمیت را ارائه دهد که در آن، عزت ملی، استقلال سیاسی و عدالت اجتماعی، همگی از یک ریشه مشترک یعنی تربیت سیاسی متقن سرچشمه می‌گیرند.

پیشینه پژوهش

بررسی مبانی حاکمیت سیاسی در اندیشه اسلامی، همواره یکی از محورهای بنیادین در مطالعات کلامی، فقهی و سیاسی بوده است. در فضای پژوهشی معاصر، تلاش‌های بسیاری صورت گرفته تا پیوند میان «متون وحیانی» و «ساختارهای مدیریتی» تبیین گردد. برای دستیابی به یک تحلیل جامع از مستندات قرآنی و روایی در اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، ضروری است ابتدا تحقیقات پیشین در چهار دسته کلیدی مورد واکاوی قرار گیرد:

- دسته اول: پژوهش‌های مربوط به مبانی کلامی و قرآنی حاکمیت: در این سطح آثاری قرار دارند که به دنبال استخراج الگوهای کلی حاکمیت از قرآن کریم و سنت هستند. در این آثار، تلاش شده است تا ثابت شود حاکمیت در اسلام، نه امری تصادفی، بلکه ضرورت تکاملی بر اساس قرآن است. برخی از این آثار عبارتند از: کتاب سیاست در قرآن، نوشته محسن ابوالفتحی (۱۴۰۲ش)، به صورت تخصصی به استخراج مفاهیم حاکمیتی از آیات قرآن می‌پردازد. مقاله تبیین جایگاه عدالت در حاکمیت سیاسی از منظر قرآن کریم، سیدکاظم سیدباقری، نشریه سیاست متعالیه (۱۳۹۲ش)، با مقاله نظریه حاکمیت در دیدگاه اسلام از محمدرضا کریمی‌والا مجله معرفت (۱۳۸۶ش)، به تبیین کلیت مباحث نظری حاکمیت در قرآن پرداخته‌اند. تحلیل آثار این حوزه نشان می‌دهد که اکثر آن‌ها در سطح توصیف مفاهیمی باقی مانده‌اند، اما به برنامه مدیریتی این مؤلفه‌ها در ساختار اجتماعی مدرن و در اندیشه عملیاتی راهبر معاصر نپرداخته‌اند.

- دسته دوم: تحلیل‌های سیاسی و جامعه‌شناختی از اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای: این سطح مجموعه‌ای از پژوهش‌ها را شامل می‌شود که به بررسی دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای در حوزه سیاست، مدیریت جامعه و حاکمیت پرداخته‌اند. این آثار عمدتاً بر محورهای نظریه حاکمیت، تکلیف‌محوری و رابطه دین و سیاست متمرکز بوده‌اند. آثاری نظیر: کتاب اندیشه‌های سیاسی مقام معظم رهبری، نوشته احمد عارفخانی (۱۳۹۷ش)، مبانی حاکمیت را از طریق تحلیل سیره معظم‌له تبیین کرده‌اند. مقاله: روایت حکومت در اندیشه سیاسی آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای، نشریه علوم سیاسی (۱۴۰۳ش)، یا مقاله: مبانی منشائیت و مشروعیت حکومت اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، نوشته سیدهادی موسوی، نشریه تحقیقات بنیادین علوم انسانی (۱۴۰۱ش)، و... این قبیل تحقیقات با تمرکز بر ماهیت حاکمیت، غالباً به رویکرد تحلیل کنش‌گرانه پرداختند. اما آنچه در این آثار غایب است، استدلال و چگونگی و بر اساس مستندات قرآنی و روایی دیدگاه معظم‌له کمتر پرداخته‌اند و پیوند میان تن مقدس و برنامه عملیاتی حاکمیت در این آثار به صورت گسسته مورد بررسی قرار گرفته است.

- دسته سوم: پژوهش‌های حوزه مدیریت اسلامی و حاکمیت سیاسی: این دسته آثاری را در بردارند که در تلاشند مدل‌های مدیریتی اسلامی را استخراج کنند. این آثار با تکیه بر سیره معصومین علیهم‌السلام و متون فقهی، سعی کردند تا جایگزینی برای مدل‌های مدیریتی غربی ارائه دهند. پژوهش‌هایی چون: کتاب: مدیریت اسلامی، نوشته عابد جعفری (۱۳۹۵ش)، تفاوت مدیریت اسلامی با مدیریت غربی را مورد بررسی قرار داده است. کتاب مدل مدیریت اسلامی - ایرانی، نوشته محمود حاجی شریف (۱۳۹۹)، یا کتاب: مدیریت اسلامی (مدل‌ها و موانع تحقق آن در جامعه و سازمان‌ها)، نوشته حمیدرضا معصومی‌مهر (۱۳۹۵ش)، یا مقاله: الگوی رژیم پارلمانی در نظام مبتنی بر حاکمیت الهی و ولایت فقیه در جمهوری اسلامی ایران، نوشته محمدمهدی رسکتی، نشریه مطالعات حقوق عمومی (۱۳۹۷ش)، و... گرچه این آثار در ارائه مدل‌های ایده‌آل موفق بوده‌اند، اما یک نقطه ضعف بنیادین دارند و آن فاصله میان تئوری و تجربه است. بدین معنا که در پیوند با تجربه راهبری زنده، در یک نظام سیاسی پویا قرار ندارند. در حالی که اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، دقیقاً نقطه تلاقی متن مقدس و تجربه عملی حاکمیت است؛ موضوعی که در پیشینه‌های مذکور به صورت نظام‌مند مورد واکاوی قرار نگرفته است.

- دسته چهارم: تلاقی مستندات وحیانی و نظام‌های راهبری: در لایه‌ای عمیق‌تر، پژوهش‌های اندکی وجود دارند که تلاش کرده‌اند منطق استدلالی راهبران دینی را تحلیل کنند. این آثار به دنبال آن بوده‌اند که نشان دهند چگونه یک آیه یا روایت، تبدیل به سیاست کلان می‌شود. برخی از آثاری که چگونگی تبدیل متن به سیاست را بررسی کردند، عبارتند از: کتاب: مبانی حاکمیت در اسلام، نوشته جعفر سبحانی (۱۳۹۰ش)، یا مقاله: تحلیل هرمنوتیک نسبت متون دینی و زمینه‌های سیاسی در نظام جمهوری اسلامی، نوشته پرویز جمشیدی‌مهر، نشریه جامعه شناسی سیاسی جهان اسلام (۱۴۰۰ش)، و ... با وجود ارزشمندی این آثار، تمرکز آن‌ها بر حوزه‌های محدود بوده، نتوانستند برنامه جامع مدیریت به عنوان خروجی نهایی ارائه دهند.

حاصل آنکه گرچه پژوهش حاضر در این نکته با پیشینه‌های ذکر شده مشترک است که حاکمیت سیاسی را امری تک‌بعدی و صرفاً اداری نمی‌داند، بلکه آن را ریشه دار در مبانی معرفتی و وحیانی می‌بیند و پذیرفته است که هرگونه مدیریت در جامعه اسلامی باید بر مدار مستندات قرآنی و روایی باشد؛ اما تفاوت بنیادین این پژوهش با آثار پیشین در رویکرد استخراجی-تحلیلی آن است. در حالی که پیشینه‌ها یا بر مفاهیم کلی قرآن متمرکزند یا بر کنش‌های سیاسی راهبر، این مقاله در پی ترسیم نقشه مفهومی است که از متن مقدس آغاز شده، در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای پردازش شده و به برنامه جامع مدیریت در حاکمیت ختم می‌شود. در واقع، این پژوهش از سطح توصیف دیدگاه‌ها، به سطح تبیین ساختار مدیریتی ارتقا یافته، با ارائه مدل جامع مدیریتی-معرفتی است. این پژوهش نشان می‌دهد اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای در حاکمیت سیاسی، صرفاً مجموعه‌ای از ابلاغیه‌ها یا تصمیمات سیاسی نیست، بلکه سازه نظام‌مند است که هر بخش از آن دارای مستند متناظر در قرآن و سنت است.

روش پژوهش: پژوهش حاضر در راستای تبیین جایگاه مستندات قرآنی و روایی در اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای پیرامون حاکمیت سیاسی، از روش توصیفی-تحلیلی بهره جسته است. در این پژوهش، با بهره‌گیری از روش استخراجی در تحلیل گفتمان، محورهای معرفتی موجود در آثار و خطبه‌های ایشان شناسایی و تحلیل شده‌اند. فرآیند پژوهش به گونه‌ای طراحی شده است که با تطبیق این اندیشه‌ها با آیات و روایات متناظر، بتواند تبلور این مفاهیم در مدیریت و حاکمیت سیاسی جامعه اسلامی را مورد واکاوی قرار دهد. بدین ترتیب، تلاش شده است تا نشان داده شود که دیدگاه‌های ایشان، فراتر از رویکردهای تک‌بعدی اداری، در قالب یک برنامه جامع و نظام‌مند برای حاکمیت سیاسی تبیین شده است.

بحث

وجود حکومت در زندگی اجتماعی بشر یک نیاز فطری و طبیعی است. دولت از مقتضیات طبع بشری است. زیرا انسان ذاتاً مدنی الطبع بوده، و ناگزیر به زندگی اجتماعی است (ارسطو، ۱۳۸۵: ۹۶). تبیین این به خوبی خواهد توانست تأکیدات مکرر تعلیم دین مبین اسلام بر الزام به حاکمت و حکومت اسلامی را آشکار می‌دارد.

۱. نقش دین در حکومت

نقش آفرینی دین در حکومت همواره با تضارب آرا همراه بوده است. دیدگاه حداقلی که دین محدودترین قلمرو را نسبت به امور دنیوی و سیاست دارد (عباسی، ۱۳۹۵: ۲۰)؛ دیدگاه حداکثری که دین اسلام را به عنوان کاملترین دین، به اکثر مسائل مورد نیاز انسان پاسخ داده، و مسئله سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، فقهی، و... در حیات دنیوی و اخروی انسان نیست که دین آن را فروگذار کرده باشد (باقری دولت آبادی، ۱۳۸۹: ۶۵)؛ دیدگاه منطقه‌الفراغ: عدم ارتباط عمیق و ماهوی میان دین و سیاست، وسعت زمانی و مکانی احکام غیرالزام شرع، اطلاق ولایت پروردگار و تسری این اطلاق به پیامبران و جانشینانشان، از مهمترین آراء آنهاست (الصدر، ۱۳۷۵: ۶۸۶). بنابراین مراد از دین حداقلی هدایت دین در محدوده باطنی انسان و سیر او به سوی خداوند متعال بوده، و ارتباط معقولی میان این سیر و شیوه ساختار و زندگی اجتماعی وجود ندارد (خسروپناه، ۱۳۸۲: ۱۰۷). مراد از دین حداکثری نیز، هدایت بشر در همه حوزه‌های زندگی خود، اعم از فردی و اجتماعی بوده که محتاج به سرپرستی و هدایت انبیا است. گروهی که دین حداکثر را می‌پذیرند، علت پیدایش جامعه را میل به توسعه پرستش به عنوان مبنای تشکیل اجتماعی می‌دانند. جامعه بر پایه تولی شکل گرفته، نظام ولایت تکوینی و تاریخی و اجتماعی در شکل‌گیری جامعه سهیم اند. این تولی و ولایت توسعه پذیر بوده، و میل به توسعه پرستش، مبنای تعاون و تفاهم و هم دلی اجتماعی می‌گردد. پذیرش توسعه نیز، مبنای پذیرش پیدایش وحدت و کثرت، به همراه تنوع و انسجام اجتماعی است. طبیعی است که این دو، محتاج به یک مدیریت واحدند.

۲. مفهوم و گستره حکومت دینی

حکومت جلوگیری از ظلم و ستم، حکمرانی (آشوری، ۱۳۷۶: ۱۴۱)، و در اصطلاح حکومت، فن کشورداری و تدبیر و اندیشه در اداره و تنظیم امور داخلی و خارجی کشور بوده؛ و فرمانروایی و

خودکامگی که هرگونه آزادی و استقلال در اندیشه و عمل را از افراد سلب کند، نیست. در واقع حکومت دینی، قدرت سیاسی سازمان یافته‌ای است که با هدف ایجاد نظم و امنیت در امور کشور و هدایت جامعه تشکیل شود. حکومت دینی گونه‌ای از نظام سیاسی است که بر اساس دین بوده، در هیچ زمینه‌ای با آموزه‌های دینی تعارض و ناسازگاری ندارد (مصباح یزدی، ۱۳۷۸: ۴۵). حکومتی که بر پایه دین اسلام و حاکمیت معصومین (علیهم‌السلام) تشکیل شده باشد، بهترین نوع حکومت است. چرا که هم قانون آن یعنی دین مبین اسلام کاملترین قانون است و هم حاکمان آن به لحاظ عصمت در علم و عمل یا حداقل عدالت و فقاقت بهترین مجریان و حاکمانند و هم هدف و رسالت حکومت کمال انسان است. در حکومت دینی، دلبستگی نیرومندی به ارزش‌ها و هنجارهای دینی وجود داشته، حکومت و رهبری دینی مقبولیت و کارآمدی بیشتری دارد (حائری یزدی، بی تا، ۱۱۲). حکومت دینی با التزام و تعهد جدی نسبت به مسئولیت مبانی دینی، آگاهی‌های لازم برای رسیدن به اهداف متعالی اسلام، افزایش میزان اعتماد عمومی، انسجام اجتماعی و همراهی و همگامی مردم با مسئولان در جهت اهداف یادشده (نصر، ۱۳۸۳: ۱۹۲)، به خوبی بر تربیت دینی جامعه به‌سوی رشد و بالندگی فضایل و کمالات عالی انسانی همت گماشته است.

۳. ادله ضرورت حکومت دینی

بی تردید اصل اجتماعی بودن، پذیرش قانون عدل مدار، قبول محکمه حق محور، و... برای ساختار انسان طبیعی است (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۲۴-۱۵). در واقع هدف از آفرینش انسان هنگامی محقق می‌گردد که انسان زندگی اجتماعی داشته، یکدیگر بهره‌برند (مصباح یزدی، ۱۳۸۳: ۳: ۲۴۷). ادله ضرورت حکومت دینی در دو دلیل عقلی و نقلی قابل بررسی است:

- ادله عقلی: خداوند قوانین و دستوراتی را در قالب دین مبین اسلام برای سعادت دنیوی و اخروی او بنا نهاده است: ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي﴾ (مائده: ۳). به حکم عقل، اگر حکومت نباشد بسیاری از احکام اسلام معطل شده، ظلم و فساد فراگیر شده، اختلال نظام ایجاد می‌شود. از این رو حکومت دینی است که تصورش موجب تصدیقش می‌شود. بنابر سیره عقلا، جامعه اسلامی به منظور وجود نظم و اجرای عدالت با جوامع دیگر تفاوتی نداشته، برای تنظیم روابط خود به حکومت نیازمند است (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۲۳۵؛ مصباح یزدی، ۱۳۷۸: ۲: ۱۲۴). ضرورت تشکیل حکومت اسلامی، حاکی از جامعیت و جاودانگی دین مبین اسلام است

(موسوی خمینی، ۱۳۶۳: ۴۶۱). از آنجا که اجرای احکام سیاسی و اجتماعی دین بدون تشکیل حکومت صالح دینی امکان پذیر نخواهد بود، در نتیجه تشکیل حکومت اسلامی و صیانت از آن در هر عصری واجب است (شاکرین، ۱۳۸۶، ۸: ۱۸). افزون بر آن برقراری امنیت و حفظ نظام اجتماعی و حفظ مرزهای اسلامی از تجاوز و تهاجم متجاوزان عقلا و شرعا واجب و ضروری جامعه اسلامی است. نیل به این هدف و عملی ساختن آن بدون داشتن قدرت و اهرم حکومت امکان نخواهد داشت (موسوی خمینی، ۱۳۶۳: ۴۶۲).

- دله نقلی: سیره پیامبران الهی گواه است که آنان در صورت عدم مانع، حکومت دینی تشکیل داده، خود عهده‌دار ولایت سیاسی آن می‌شدند. رسول الله ﷺ ضمن برخورداری از مشروعیت اذن و نصب الهی، تشکیل حکومت، خود اجرای احکام و قوانین الهی نظام اسلامی را در دست داشت و مدیریت می‌کرد؛ همانگونه که تفسیر و تبیین کتاب خداوند وظیفه ایشان بود (جواد آملی، ۱۳۷۸: ۴۳۳): ﴿الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ (حج: ۴۱). امام رضا (علیه السلام) فرمودند: «هیچ گروه یا ملتی را نمی‌بینیم که جز به وجود یک سرپرست به حیات خود ادامه داده و باقی مانده باشد. زیرا برای امر دین و دنیا ناگزیر باید چنین شخصی باشد. بنابراین از حکمت خداوند حکیم به دور است که مخلوقات خود را بی سرپرست گذارد» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۱۴). پس همانگونه که در زمان رسول الله ﷺ و اهل بیت (علیهم السلام) اجرای احکام نیازمند حکومت است، در زمان‌های بعدی نیز همان احکام باقی، همان ضرورت وجود دارد (سبحانی، ۱۳۶۲: ۱۰). پس ضرورت وجود حکومت و حاکم اسلامی تفاوتی میان زمان حضور معصوم (علیه السلام) و زمان غیبت نیست.

۴. منظومه فکری آیت الله خامنه‌ای در مدیریت سیاسی جامعه

تحلیل ساختاری منظومه فکری آیت الله خامنه‌ای در مدیریت سیاسی جامعه در محورهای ذیل قابل تبیین است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۲: ۴۰۰-۳۲۰):

- محور اول: مبنای هستی‌شناختی (مدیریت بر پایه توحید عملی و عزت): در این منظومه، مدیریت سیاسی از لایه محاسبات مادی آغاز نمی‌شود، بلکه از لایه اعتقادی شروع می‌شود. مدیریت سیاسی در این مدل، بر این فرض استوار است که قدرت متعلق به خداست و حاکم، تنها امانت‌دار و مجری این اراده است. این نگاه، ترس از دشمن و سرمست شدن از قدرت را حذف می‌کند. وقتی

مبنای مدیریت توحید عملی باشد، مدیریت سیاسی تبدیل به مدیریت عزتمند می‌شود. یعنی تصمیمی که در آن عزت الهی بر منفعت مادی مقدم است. این همان نقطه‌ای است که استقلال راهبردی از یک شعار به یک ضرورت وجودی تبدیل می‌شود.

- محور دوم: ابزار شناختی (مدیریت مبتنی بر بصیرت و فرقان): از برجسته‌ترین ویژگی‌های مدیریت سیاسی در این منظومه، جایگزینی تکنوکراسی محض با عقلانیت بصیرانه است. در مدیریت سیاسی مدرن، تصمیمات بر اساس داده‌های آماری و مدل‌های ریاضی گرفته می‌شود. اما در منظومه فکری ایشان، بصیرت به عنوان یک قوت تحلیلی تعریف می‌شود که می‌تواند لایه‌های پنهان رویدادها را ببیند. این امر منجر به مدیریت پیش‌بینانه می‌شود. مدیریت سیاسی در اینجا، به جای واکنش به بحران، به مدیریت بحران پیش از وقوع تبدیل می‌شود. تشخیص دشمن در لباس دوست یا فرصت در دل بحران، محصول همین ابزار شناختی (بصیرت) است که در لایه مدیریتی اعمال می‌گردد.

- محور سوم: مکانیسم عملیاتی (مدیریت صبر راهبردی و تاب‌آوری): در این منظومه، مدیریت سیاسی با مفهوم سرعت در تقابل با صبر تعریف می‌شود. مدیریت سیاسی در این مدل، بر اساس صبر راهبردی است. این به معنای انفعال نیست، بلکه به معنای انتخاب زمان درست برای کنش است. ایشان جامعه را به گونه‌ای مدیریت می‌کنند که بتواند فشار را تحمل کند بدون اینکه بشکند. ایجاد یک نظم خودترمیم‌گرایان مدل، مدیریت سیاسی به گونه‌ای است که هر ضربه‌ای از سوی دشمن، به جای ایجاد گسست، منجر به سخت‌تر شدن و منسجم‌تر شدن بدنه اجتماعی می‌شود.

- محور چهارم: غایت مدیریتی (از حکومت به سوی تمدن‌سازی): در نهایت، مدیریت سیاسی در این منظومه، هدفش صرفاً بقا یا اداره امور جاری نیست، بلکه تکامل تمدنی است. ایشان مدیریت سیاسی را از سطح حکومت سطح تمدن ارتقا داده‌اند. در این نگاه، مدیریت جامعه باید به گونه‌ای باشد که یک الگوی زیست ارائه دهد. تبدیل قدرت سیاسی به قدرت نرم تمدنی. هدف نهایی مدیریت سیاسی در این منظومه، رسیدن به وضعیتی است که در آن، جامعه اسلامی نه تنها برای خود، بلکه برای جهان، یک بدیل ارائه دهد. این یعنی مدیریت سیاسی در خدمت هدایت جهانی است.

حاصل آنکه بر مبنای محورهای فوق در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای در حاکمیت سیاسی در جامعه اسلامی، مبانی ذیل بر اساس مستندات قرآنی و روایی عبارت است از:

یک. عدالت محوری و قانون‌گرایی

بر اساس منطق شخصیت‌بخشی و استقلال راهبردی، عدالت محوری و قانون‌گرایی بدین نحو است که اگر تمدن‌سازی را هدف غایی تربیت سیاسی بدانیم، عدالت در این منظومه، ریل حرکت این قطار است. آیت‌الله خامنه‌ای معتقد است هیچ آرمان‌بلندی (عدالت، استقلال، پیشرفت) بدون عبور از مجرای قانون محقق نمی‌شود. عدالت‌گرایی یعنی پذیرش اینکه عدالت نمی‌تواند از مسیر بی‌قانونی عبور کند. در منظومه فکری ایشان، انضباط شرعی که ثبات را به جای چهره به شاخص منتقل می‌کند، در لایه اجرایی خود را به صورت قانون‌گرایی مطلق نشان می‌دهد. لذا، قانون‌گرایی، ضامن بقای ساختار در برابر هوس‌های مادی است. آیت‌الله خامنه‌ای قانون‌گرایی را به مثابه بلوغ و رشد سیاسی امت دانسته، تأکید می‌دارد قانون‌مداری سنجه‌ای برای سنجش میزان موفقیت تربیت سیاسی در جامعه است. جامعه‌ای که تربیت سیاسی صحیحی یافته، می‌داند که هزینه بی‌قانونی (حتی اگر با نیت خوب انجام شود) بسیار فراتر از هزینه قانون‌بد است. ایشان در بسیاری از بزرگه‌ها تأکید کرده‌اند که حتی اگر قانونی را ناقص می‌دانید، راه اصلاح آن از درون سازوکارهای قانونی می‌گذرد، نه با شورش بر قانون. این نگاه قانون‌گرایی را از یک اجبار پلیسی به یک فضیلت مدنی-دینی تبدیل می‌کند. در واقع، رعایت قانون، یک عمل عبادی برای صیانت از نظام اسلامی تلقی می‌شود (بیانات مقام معظم رهبری، در دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰/۳/۸). آیت‌الله خامنه‌ای قانون را همچون سنگر صیانت از استقلال راهبردی می‌دانند که دشمن را در جنگ شناختی و در ایجاد وضعیت بی‌هنجاری و قانون‌گریزی، به شکست وامی‌دارد. وقتی یک جامعه دچار تزلزل قانونی شود، نفوذ بیگانه در تصمیم‌سازی‌ها آسان می‌شود. قانون‌گرایی در منظومه ایشان، باعث می‌شود که ساختار سیاسی در برابر فشارهای بیرونی، یکپارچه عمل می‌کند. معظم له قانون را مرز می‌دانند. بدین نحو که با قانون‌گرایی مرزهای اراده ملی حفظ می‌گردد. کسی که قانون را دور می‌زند، در واقع مرز دفاعی جامعه را در برابر اراده بیگانه سست کرده است. در منظومه فکری ایشان میان قانون و ولایت نسبتی منطقی و مستقیم برقرار است. برخلاف تصورات رایج که ولایت را فوق قانون می‌بینند، ایشان همواره بر این تأکید دارند که ولایت فقیه، پاسدار قانون است. ولایت در این منظومه، از بن‌بست‌های قانونی گره‌گشایی می‌کند تا روح قانون (که همان عدالت و نفع امت است) حفظ شود. در دیدگاه ایشان، قانون برای جامعه مانند جاده است و ولایت مانند نورافکن و راهنما. ولایت اجازه نمی‌دهد قانون به ابزاری برای ستم یا بن‌بست تبدیل

شود، اما همواره از مجرای نهادهای قانونی عمل می‌کند. بنابراین قانون‌گرایی در مکتب آیت‌الله خامنه‌ای، یک قرارداد اجتماعی متعالی است. در این مدل، قانون نه تنها ابزار نظم، بلکه ابزار صیانت از آزادی ملی در برابر استبداد داخلی و استعمار خارجی است. پیروی از قانون، خروجی حتمی بصیرت سیاسی است؛ چرا که فرد تربیت‌یافته می‌داند که بی‌قانونی، بزرگترین هدیه به دشمن برای فروپاشی ساختار مقاومت است (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای مجمع تشخیص مصلحت نظام، <https://khl.ink/f/51139>).

ریشه اصلی بحران و مشکلات سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، و... جامعه ناشی از قانون‌گریزی و بی‌توجهی به قانون از طرف مسئولان جامعه است. قانون‌گریزی تنها بین سیاستمداران کشور نه بلکه نظامیان و کارمندان ملکی ارادات نیز رایج گردیده است. امیر المومنان (علیه السلام) درباره رعایت حدود و قوانین الهی این‌گونه فرموده‌اند: «وَاللَّهِ لَأَنَّ أَبَيْتَ عَلَى حَسَنِكَ السَّعْدَانِ مُسَهَّدًا، وَ أَجَرَ فِي الْأَغْلَالِ مُصَفَّدًا، أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَلْقَى اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ظَالِمًا لِبَعْضِ الْعِبَادِ، وَ غَاصِبًا لَشَيْءٍ مِنَ الْخُطَامِ. وَ كَيْفَ أَظْلِمُ أَحَدًا لِنَفْسٍ يَسْرِعُ إِلَى الْبَلَى قُفُولُهَا، وَ يَطُولُ فِي الشَّرِّ حُلُولُهَا؟!» (نهج البلاغه، خطبه ۲۱۵). قانونمداری حاکمان و مسئولان در حاکمیت نظام سیاسی اسلام از شروط اساسی زمامداری، درایت و خردمندی است. امیرمؤمنان علی (علیه السلام) به درایت در امور سفارش کرده، فرمود: «اغْلُوا الْخَبَرَ إِذَا سَمِعْتُمُوهُ عَقْلَ رِعَايَةٍ لَا عَقْلَ رِوَايَةٍ، فَإِنَّ رِوَاةَ الْعِلْمِ كَثِيرٌ وَ رِعَايَتُهُ قَلِيلٌ» (نهج البلاغه/ حکمت ۹۸). یا در جایی دیگر فرمودند: «يَحْتَاجُ الْإِمَامُ إِلَى قَلْبٍ عَقُولٍ وَ لِسَانٍ قَوُولٍ وَ جَنَانٍ عَلَى إِقَامَةِ الْحَقِّ وَ صَوْل» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۶: ۴۷۲). خداوند تعالی در قرآن درباره امانتداری پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به عنوان رهبر جامعه اسلامی این چنین بیان نموده است: «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ» (شعراء: ۱۴۳). رهبر جامعه اسلامی باید برای جلب اعتماد و رضایت مردم جامعه، دارای حس رازداری در برابر اعمال و رفتار آنها باشند: «وَلْيَكُنْ أَبْعَدُ رِعْيَتِكَ مِنْكَ، وَ أَسْتَوْهُمْ عِنْدَكَ أَطْلَبَهُمْ لِمَعَائِبِ النَّاسِ، فَإِنَّ فِي النَّاسِ غُيُوبًا أَلْوَالِي أَحَقُّ مِنْ سَتَرِهَا، فَلَا تَكْشِفَنَّ عَمَّا غَابَ عَنْكَ مِنْهَا، فَإِنَّمَا عَلَيْكَ تَطْهِيرُ مَا ظَهَرَ لَكَ، وَ اللَّهُ يَحْكُمُ عَلَى مَا غَابَ عَنْكَ. فَاسْتُرِ الْعَوْرَةَ مَا اسْتَطَعْتَ، يَسْتُرِ اللَّهُ مِنْكَ مَا تُحِبُّ سِتْرَهُ مِنْ رِعْيَتِكَ» (نهج البلاغه: نامه ۵۳).

آیت‌الله خامنه‌ای درباره فرصت‌سازی نتیجه تدبیر و وحدت انگونه بیان می‌دارند: درس بزرگ دیگر ما این بود که بنیه کشور قوی است. وقتی بنیه قوی شد، تأثیرات خصمانه دشمنان به حداقل می‌رسد. اگر مسئولین که در این کشور بزرگ و با این بنیه قوی، مسئولیت را پذیرفتند، با تدبیر کار کنند، مدیران با هم باشند، با هم فعالیت کنند، با حزم و تدبیر عمل کنند، آن وقت می‌توانیم از هر تهدیدی یک فرصتی بسازیم؛ همچنان که در سال ۹۱ از تهدیدهای دشمن فرصت ساختیم و توانستیم به طرف جلو حرکت کنیم (بیانات در حرم مطهر رضوی ۱۳۹۲/۰۱/۰۱).

سلوک سیاسی رهبر معظم انقلاب در مواجهه با بحران‌سازی و رادیکالیسم سیاسی دوره اصلاحات نیز نشان‌دهنده چنین الگوی رفتاری است. تحصن نمایندگان مجلس ششم، استعفای استانداران، وزرا و مقامات دولتی در حمایت از تحصن نمایندگان، کنفرانس برلین و حضور جمعی از سیاسیون و همراهی با ضدانقلاب علیه جمهوری اسلامی را به عنوان شاهد مثال این امر می‌توان بیان کرد. رویکرد رهبری در برخورد با این چالش‌ها و بحران‌ها، علاوه بر ارشاد و موعظه، همانند همیشه، دعوت از مردم برای حضور در صحنه بود (خانی؛ ۱۳۹۲: ۲/۶). حضور سراسری مردم در نهم دی‌ماه ۸۸ در پایان بخشیدن به فتنه ۸۸، یا کودتای دی‌ماه ۱۴۰۴، از جمله چنین نمونه‌هایی به شمار می‌رود. پافشاری بر رعایت قانون و تن ندادن به خواست غیرقانونی فتنه‌گران، تلاش برای جدا نمودن خط اغتشاش از صف مردم و برخورد با متخلفان، توجه به ریشه‌های خارجی ماجرا، تبیین شاخص‌های محوری نظام و تأکید بر مشخص نمودن مرزهای برخی از خواص با دشمنان و معاندان نظام از جمله اقدامات مرحله‌ای بود که ایشان در برخورد با این جریان انجام دادند و با تداوم فتنه‌جویی‌ها، حضور مردمی، طومار فتنه سبز را در هم پیچیدند.

دو. تقوای الهی

تقوای الهی در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای از مفهومی سنتی که تقوا را صرفاً در دوری از گناه یا عبادات فردی می‌بیند، عبور کرده، تعریفی کارکردی و سیاسی ارائه شده، دیگر یک امر شخصی درونی نیست، بلکه یک سرمایه راهبردی است. از آنجا که بصیرت ابزار مدیریت سیاسی است، در این منظومه، تقوا را نمی‌توان از بصیرت تفکیک کرد. تقوا در اینجا یعنی پاکی چشم و گوش از تعلقات و پیش‌داوری‌ها. کسی که تقوا دارد، یعنی سدی در برابر نقاط کور ذهنی‌اش ساخته است تا بتواند حقیقت را همان‌گونه که هست ببیند (نه آن‌گونه که دوست دارد یا دشمن می‌خواهد). تقوا در

این مدل، موتور محرک بصیرت است. بدون تقوا، عقل در برابر وسوسه‌ها یا ترس‌ها فلج می‌شود و نمی‌تواند فرقان (تفکیک حق و باطل) را به کار بگیرد. لذا تقوا، شرط لازم برای تحلیل درست سیاسی است. تقوای الهی در این دیدگاه، یعنی بزرگی مطلق خدا در قلب انسان جاری شود. وقتی انسان به تقوای راستین برسد، ترس از قدرت‌های مادی در او جایگزین هراس از خشم الهی می‌شود. این همان نقطه‌ای است که استقلال را از یک تصمیم سیاسی به یک وضعیت وجودی تبدیل می‌کند. تقوا باعث می‌شود انسان در برابر تهدیدها دچار لغزش نشده، عزت را فدای منفعت نکند. پس تقوا، زره استقلال راهبردی است. با توجه به آنکه رعایت قانون فضیلت مدنی-دینی است، تقوا در این منظومه، به معنای پابندی به مرزها است. کسی که تقوا دارد، نه تنها از گناه دوری می‌کند، بلکه از تجاوز به حقوق دیگران و تخطی از نظم حاکم پرهیز می‌کند. تقوا الهی، غلبه بر هوس شخصی برای حفظ نظم جمعی است. در واقع، قانون‌گرایی، وجه بیرونی و عملی تقوا در فضای سیاسی است. کسی که مدعی تقواست اما قانون را دور می‌زند، در این دکترین دچار سقوط تقوا شده است. تقوای الهی، آرامشی ایجاد می‌کند که از جنس تسلیم در برابر اراده خدا است. این آرامش، انسان را از اضطراب شکست رها می‌کند. لذا تقوا الهی باعث می‌شود رهبر و امت در سخت‌ترین لحظات، دچار فروپاشی ذهنی نشوند. تقوا، تولیدکننده سکینه است که تاب‌آوری ارگانیک جامعه را تضمین می‌کند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۲: ۴۰-۴۵)

بنابراین تقوا و خویش‌انداری در برابر پروردگار متعال از امور مهم در حاکمیت سیاسی در جامعه اسلامی است که خود را در ابعاد گوناگون فردی و اجتماعی نشان می‌دهد. امام علی (علیه السلام) درباره رفتار فرمانروایان می‌فرماید: «مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فَلَيْسَ أَنْ يَبْدَأَ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِهِ، وَلْيَكُنْ تَأْدِيبُهُ بِسِيرَتِهِ قَبْلَ تَأْدِيبِهِ بِلِسَانِهِ وَ مُعَلِّمُ نَفْسِهِ وَ مُؤَدِّبُهَا أَحَقُّ بِالْإِجْلَالِ مِنْ مُعَلِّمِ النَّاسِ وَ مُؤَدِّبِهِمْ» (نهج البلاغه: حکمت ۷۳). امام (علیه السلام) نامه‌ای را برای مالک اشتر نخی، هنگامی که او را فرماندار مصر قرار داد، نگاشته است. در آن آداب و قضا و احکام و سیاست آمده است: «وَ إِيَّاكَ وَ الْإِعْجَابَ بِنَفْسِكَ، وَ الثَّقَّةَ بِمَا يَعْجُبُكَ مِنْهَا، وَ حُبَّ الْإِطْرَاءِ، فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ أَوْثَقِ فُرُصِ الشَّيْطَانِ فِي نَفْسِهِ لِيَمْحَقَ مَا يَكُونُ مِنْ إِحْسَانِ الْمُحْسِنِينَ» (نهج البلاغه: نامه ۵۳). امیرمؤمنان علی (علیه السلام) این حقیقت را که شرط زمامداری در حکومت اسلامی، دور بودن از وابستگی به تعلقات مادی است، از سیره پیامبر (صلی الله علیه و آله) نشأت گرفته برشمرده‌اند (اليعقوبي، بی‌تا، ۲: ۹۶؛ ابن بابویه، ۱۳۹۸: ۲۵/۱). که همواره

تاکید می‌داشتند: «حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ» (الطبرسی، ۱۴۰۸: ۴۱/۱۲؛ الحرانی، ۱۴۰۴: ۱۵۰)؛ دوستی دنیا منشا همه خطاهاست. امیرمؤمنان علی (علیه السلام) نیز در همین رابطه تبیین داشتند که: «وَقَدْ عَلِمْتُمْ أَنَّهُ لَا يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ الْوَالِي عَلَى الْفُرُوجِ وَالْذَّمَّاءِ وَالْمَغَانِمِ وَالْأَحْكَامِ وَإِمَامَةِ الْمُسْلِمِينَ الْبَخِيلُ، فَتَكُونَ فِي أَمْوَالِهِمْ نَهْمَتُهُ، وَلَا الْجَاهِلُ فَيُضِلُّهُمْ بِجَهْلِهِ، وَلَا الْجَافِي فَيَقْطَعُهُمْ بِجَفَائِهِ، وَلَا الْحَائِفُ لِلدُّوَلِ فَيَتَّخِذَ قَوْمًا دُونَ قَوْمٍ، وَلَا الْمُرْتَشِي فِي الْحُكْمِ، فَيَذْهَبَ بِالْحَقُوقِ وَ يَقِفَ بِهَا دُونَ الْمَقَاطِعِ، وَلَا الْمُعْطَلُ لِلْسَّنَةِ فِيهِلِكَ الْأُمَّةُ» (نهج البلاغه: خطبه ۱۳۱).

سه. صراحت و صداقت

در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای صداقت و صراحت از یک فضیلت اخلاقی ساده، به یک رویکرد راهبردی و معرفتی ارتقا یافته است. در این دکترین، صداقت و صراحت، در واقع وجه بیرونی و تجلی عینی همان تقوا و بصیرت. صداقت در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، صرفاً به معنای دوری از کذب نیست، بلکه به معنای هماهنگی کامل میان باطن و ظاهر و اتحاد میان ادعا و عمل است. وقتی از استقلال راهبردی صحبت شود، اولین قدم در این مسیر، رهایی از نقاب‌های سیاسی است؛ چرا که وابستگی، همواره با تزویر و ماسک زدن همراه است. در مقابل، صداقت در این نگاه، یک اعلان استقلال است. کسی که صادق است، یعنی دیگر وابسته به هیچ قدرت خارجی نیست تا برای جلب رضایت آن‌ها، حقیقت را پنهان کند یا تغییر دهد. بنابراین، صداقت در این منظومه، در واقع شاهد عینی استقلال است. اما صراحت، لایه عملیاتی این صداقت است. صراحت در اینجا به معنای شهادت معرفتی در بیان حقیقت است، حتی زمانی که این حقیقت در ظاهر، هزینه‌بر یا دشوار به نظر برسد. صراحت، محصول همان بصیرت است؛ زیرا تنها کسی می‌تواند صریح باشد که حقیقت را دیده است و از تلاطم‌های موقت سیاسی نمی‌هراسد. در مدیریت سیاسی ایشان، صراحت با شفافیت راهبردی گره خورده است؛ یعنی اینکه رهبر و امت، واقعیت‌های سخت (مانند تحریم‌ها یا تهدیدات) را بدون سانسور و با صراحت کامل می‌بینند و می‌پذیرند. این صراحت در مواجهه با واقعیت، مانع از ایجاد توهمات ملی می‌شود و باعث می‌گردد که جامعه به جای غرق شدن در وعده‌های پوچ، بر اساس واقعیت‌های عریان برنامه‌ریزی کند. پیوند عمیقی میان این دو مفهوم با تاب‌آوری وجود دارد؛ چرا که در هر سیستمی، دروغ یا پنهان‌کاری، باعث ایجاد گسست میان لایه‌های مدیریتی و بدنه اجتماعی می‌شود و اعتماد را می‌کشد. اما وقتی صداقت و صراحت به عنوان

یک سرمایه تمدنی در بدنه جامعه جاری شود، نوعی اعتماد متقابل شکل می‌گیرد که در لحظات بحرانی، مانند یک چسبندگی اجتماعی عمل می‌کند. در واقع، صراحت در بیان اهداف و صداقت در پذیرش دشواری‌ها، باعث می‌شود که امت، نه به دلیل اجبار، بلکه به دلیل اطمینان به حقیقت، در کنار رهبری بایستد. در نهایت، صداقت و صراحت در این منظومه، خود را در قانون‌گرایی نیز نشان می‌دهند؛ زیرا صادق‌ترین نوع تعامل با جامعه، تعاملی است که در چارچوب قانون و شفاف باشد. در نتیجه، صداقت و صراحت در دکترین ایشان، از رفتار فردی به استراتژی حاکمیتی تبدیل شده؛ تا از طریق ایجاد یک جامعه صادق، تمدنی را بنا کند که در آن حقیقت بر مصلحت‌های زودگذر مقدم است و همین امر، تکیه‌گاه اصلی عزت و استقلال ملی در برابر تکبر جهانی است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۴، ۲۷-۷۸).

بنابراین صداقت به مثابه روح در پیکر هر فرد از افراد جامعه بخصوص رهبران و داعیان ضروری و حیاتی است. لزوم صداقت و راستگویی در رهبران و داعیان امری لازم و واجب است که موجب اطمینان خاطر مردم می‌شود. اگر رهبر جامعه دچار لغزش، خطا و کذب شود، در اذهان مردم نسبت به آینده کشور شک و تردید پدید می‌آید که در نتیجه، به سلب اعتماد مردم نسبت به او منجر می‌شود. امام علی (علیه السلام) درباره ضرورت صداقت رهبر جامعه در برخورد با مردم می‌فرمایند: «وَاعْلَمُوا أَنِّي إِنْ أَجَبْتُكُمْ رَكْبَتْ بِكُمْ مَا أَعْلَمُ، وَلَمْ أَضِغْ إِلَى قَوْلِ الْقَائِلِ وَ عَثَبِ الْعَاتِبِ وَإِنْ تَرَكْتُكُمْ فَاَنَّا كَأَحَدِكُمْ وَلَعَلِّي أَسْمِعُكُمْ وَ أَطُوعُكُمْ لِمَنْ وَلِيْتُمُوهُ أَمْرُكُمْ وَ أَنَا لَكُمْ وَزِيْرًا خَيْرٌ لَكُمْ مِنِّي أَمِيرٌ» (نهج البلاغه: خطبه ۹۲).

امام علی (علیه السلام) در توصیه به کارگزاران خود می‌فرمایند: «فَلَا تَكْفُوا عَنْ مَقَالَةٍ بِحَقِّ أَوْ مَسْوَرَةٍ بَعْدَ فَاَنِّي لَسْتُ فِي نَفْسِي بِفَوْقَ أَنْ أُخْطِئَ وَلَا آمَنْ ذَلِكَ مِنْ فِعْلِي إِلَّا أَنْ يَكْفِيَنِي اللَّهُ مِنْ نَفْسِي مَا هُوَ أَمْلَكُ بِهِ مِنِّي» (نهج البلاغه: ۲۱۶). همچنین ایشان می‌فرمایند: «وَ أَكْثَرُ مَدَارَسَةِ الْعُلَمَاءِ، وَ مَنَافَتَةِ الْحُكَمَاءِ، فِي تَثْبِيْتِ مَا صَلَحَ عَلَيْهِ أَمْرٌ بِلَادِكْ، وَ إِقَامَةِ مَا اسْتَقَامَ بِهِ النَّاسُ قَبْلَكَ» (نهج البلاغه: نامه ۵۳). آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار با مسئولین درباره صداقت در سیاست این‌گونه بیان نموده‌اند: لحن صادقانه و لحن حاکی از واقع‌نگری و واقع‌گرایی، مردم را تحت تأثیر قرار می‌دهد (بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۹۵ / ۰۶ / ۰۳ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=53710>)

چهار. علم و معرفت

برای تبیین علم و معرفت در حکومت‌داری سیاسی اسلامی بر اساس منظومه فکری آیت‌له خامنه‌ای، باید آن‌ها را به‌عنوان یک واحد تکامل‌یافته نگریست. به گونه‌ای که علم، ابزار حرکت و معرفت، قطب‌نمای مسیر باشد. در این دکترین، علم و معرفت نه دو حوزه مجزا، بلکه دو بال یک پرواز برای رسیدن به استقلال راهبردی و تمدن‌سازی هستند. علم در این منظومه، از حالت منفعل و خنثی خارج شده، به علم فعال و هدفمند تبدیل می‌شود. ایشان معتقدند که تکیه بر علم بدون داشتن معرفت، تنها منجر به وضعیتی می‌شود که در آن متخصصان، ابزارهای پیشرفته را به کار می‌گیرند اما چون معرفت سیاسی و الهی ندارند، در نهایت در خدمت اراده‌های استعماری یا منافع زودگذر قرار می‌گیرند. لذا در مدیریت سیاسی ایشان، علم باید در خدمت معرفت باشد تا علم بومی‌نه صرفاً برای بازسازی مدل‌های غربی، بلکه برای خلق یک حاکمیت جدید به کار گرفته شود. این همان نقطه تلاقی علم و استقلال است؛ جایی که دانش فنی، در اثر هدایت معرفتی، به قدرت ملی تبدیل می‌شود و جامعه را از وابستگی به تکنولوژی‌های تحمیلی رها می‌کند. از سوی دیگر معرفت در این منظومه، فراتر از دانستنی‌های کتابی، به معنای شهود حقیقت و بصیرت در عمل است. معرفت همان لایه عمیقی است که در حکومت‌داری سیاسی، توانایی پیوند زدن قوانین زمینی با غایات آسمانی را می‌یابد. مدیری که معرفت دارد، می‌داند که علم بدون تقوا، ابزاری برای استبداد است و علم بدون بصیرت، مسیری به‌سوی شکست. بنابراین، معرفت در دکترین ایشان، نقش فیلتر و پالایش‌گر را برای علم ایفا می‌کند تا علم در خدمت عزت و عدالت باشد، نه در خدمت تکبر یا سرمایه‌داری افسارگسیخته! این پیوند میان علم و معرفت، در نهایت به مفهومی به نام عقلانیت تمدنی منجر می‌شود. در این مدل، حکومت سیاسی بر اساس یک عقل جامع اداره می‌شود که هم داده‌های علمی و تجربی و هم حقایق وحیانی و معرفتی را می‌شناسد. این رویکرد، تضاد میان دین و علم یا سنت و مدرنیته را در مدیریت جامعه حل می‌کند؛ زیرا علم را در جایگاه چگونگی پیشرفت و معرفت را در جایگاه چرایی پیشرفت قرار می‌دهد. در نتیجه، حکومت سیاسی اسلامی در این منظومه، نه یک حکومت سنتی ناپذیرفته و نه یک حکومت مدرن وابسته، بلکه حکومتی است که با علم روز و معرفت جاویدان، به دنبال تحقق استقلال راهبردی است تا بتواند الگویی جدید از زیست انسانی را به جهان ارائه دهد (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با نخبگان و استعدادهای برتر علمی،

بر اساس مستندات قرآنی و روایی آراسته بودن و اهتمام به علم و معرفت در حکومت داری از اصول و مبانی مهم آن به شمار رفته، علم و معرفت و شناخت را برای اداره امور جامعه امری ضروری دانسته شده است. چنانکه امیرمؤمنان (علیه السلام) به صراحت بیان کرده است: «أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ أَحَقَّ النَّاسِ بِهَذَا الْأَمْرِ أَقْوَاهُمْ عَلَيْهِ، وَ أَعْلَمُهُمْ بِأَمْرِ اللَّهِ فِيهِ» (نهج البلاغه: خطبه ۱۷۳).

حکومت حکمت، حکومتی است که حکیمانه اداره می شود و شرط تحقق چنین زمامداری، معرفت و بصیرت و حکمت است که در غیر این صورت حکومت جهالت و ضلالت پیدا می شود، چنانکه امیرمؤمنان (علیه السلام) فرمود: «وَقَدْ عَلِمْتُمْ أَنَّهُ لَا يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ الْوَالِي عَلَى الْفُرُوجِ وَالْذَّمَاءِ وَالْمَغَانِمِ وَالْأَحْكَامِ وَإِمَامَةِ الْمُسْلِمِينَ الْبَخِيلُ، فَتَكُونَ فِي أَمْوَالِهِمْ نَهْمَتُهُ، وَ لَا الْجَاهِلُ فَيَضِلُّهُمْ بِجَهْلِهِ» (نهج البلاغه: خطبه ۱۳۱).

خداوند متعال علم بدون معرفت را ابزار استبداد یا خدمت به استعمار برشمرده، تاکید می دارد: «أَمِنْ هُوَ قَاسِيَةُ قَلْبُهُ... أُولَئِكَ أَضَلُّ سَبِيلًا» (اعراف: ۷۹). این آیه درباره کسانی است که گوش و چشم دارند (ابزار علمی و ادراکی) اما قلبشان سخت است و حقیقت را نمی بینند. این ها همان کسانی هستند که در بیانات آیت الله خامنه ای به متخصصانی که در خدمت اراده های استعماری اند، تشبیه شده اند. آن ها علم (چشم و گوش) دارند اما معرفت (قلب بیدار) ندارند، لذا در مسیر گمراهی (أَضَلُّ سَبِيلًا) هستند. در مکتب اهل بیت (علیهم السلام)، زمان شناسی یک اصل شمرده می شود که هم در سخنان و رفتار پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) و هم در گفتار و سیره ائمه (علیهم السلام) جلوه گر است؛ به عنوان نمونه از پیامبر اسلام منقول است که فرمود: «رَحِمَ اللَّهُ مَنْ حَفِظَ لِسَانَهُ وَ عَرَفَ زَمَانَهُ وَ اسْتِقَامَةَ طَرِيقَتَهُ» (پابنده، ۱۳۲۴: ۳۰۶).

مقصود از زمان شناسی در سخنان و سیره معصومین این است که در برنامه ریزی های تربیتی، اجتماعی و سیاسی و رعایت اولویت بندی در برنامه ریزی ها و نیز استفاده از فنون و ابزار مناسب، به شرایط و اوضاع و احوال زمانه توجه شود، وگرنه همه می دانیم که زمان شناسی به معنای زمان تقویمی، فاقد اهمیت است. امام علی (علیه السلام) در این زمینه فرموده اند: «وَ إِيَّاكَ وَالْعَجَلَةَ بِالْأُمُورِ قَبْلَ أَوَانِهَا، أَوْ التَّسَقُّطَ فِيهَا عِنْدَ امْكَانِهَا، أَوْ اللَّجَاجَةَ فِيهَا إِذَا تَنَكَّرَتْ، أَوْ الْوَهْنَ عَنْهَا إِذَا اسْتَوْضَحَتْ، فَضَعْ كُلَّ أَمْرٍ مَوْضِعَهُ وَ أَوْقِعْ كُلَّ عَمَلٍ مَوْقِعَهُ» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). در نظام

سیاسی اسلام و در عالمان این نوع نظام مدیریت جامعه علم و معرفت جایگاه مهمی در اداره امور جوامع داشته است. امیرمومنان (علیه السلام) در حکمتی نورانی فرموده است: «إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِالْأَنْبِيَاءِ أَعْلَمُهُمْ بِمَا جَاءَ وَابِهِ» (نهج البلاغه: حکمت ۹۰).

پنج. صبر و بردباری

تبیین مفهوم صبر و بردباری در حکومت‌داری سیاسی اسلامی بر اساس منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، از معنای انفعالی و تسلیم‌گرانه خارج شده، یک سرمایه راهبردی و ابزار مدیریت بحران تعریف می‌شود. در این دکترین، صبر مدیریت زمان کنش است. در این منظومه، صبر و بردباری، خروجی عملی همان تقوا و بصیرت است. وقتی یک مدیر سیاسی یا یک امت، از طریق بصیرت، لایه‌های پنهان توطئه‌ها را می‌بیند و با تقوا، ترس از قدرت‌های مادی را در خود می‌کشد، در این حالت صبر نه از روی ناتوانی، بلکه از روی تسلط معنا می‌یابد. در واقع، صبر در این مدل، یعنی توانایی حبس کردن واکنش‌های احساسی و عجلولانه برای رسیدن به یک هدف کلان‌تر این همان مفهوم صبر راهبردی است که در آن صبر، بخشی از پیروزی است، نه نشانه‌ای از شکست. این رویکرد، حکومت سیاسی را از سیاست واکنشی که صرفاً به تحریکات دشمن پاسخ می‌دهد، به سیاست کنش‌گر بدیل می‌کند که زمان و مکان ضربه زدن را خودش تعیین می‌کند.

علاوه بر این، بردباری در این منظومه، با مفهوم تاب‌آوری گره خورده است. در حکومت‌داری اسلامی، بردباری به معنای ایجاد ساختاری است که بتواند فشارهای خارجی (مانند تحریم‌ها یا تهدیدها) را جذب کند، بدون اینکه دچار گسست شود. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۸، ۲۰۹-۲۸۹). این بردباری، در واقع یک صنعت تمدنی است که باعث می‌شود هر ضربه‌ای از سوی دشمن، به جای تخریب، منجر به سخت‌تر شدن و منسجم‌تر شدن بدنه اجتماعی شود. در واقع، صبر و بردباری نظم قانونی و سیاسی جامعه را کنترل کرده، از تلاطم‌های لحظه‌ای حفظ داشته، اجازه نمی‌دهد عقلانیت بصیرانه جایگزین تکانه‌های عصبی شود. پیوند عمیقی میان صبر و استقلال راهبردی وجود دارد؛ چرا که استقلال، محصول عجله نیست، بلکه محصول پایداری در مسیر است. در این دکترین، صبر و بردباری ابزاری است برای صیانت از عزت ملی؛ زیرا هرگونه عجله در مذاکرات یا تصمیمات سیاسی تحت فشار دشمن، منجر به تعهدات تحقیرآمیز می‌شود. لذا بردباری در برابر فشارها، در واقع تبلور توحید عملی است؛ یعنی اعتقاد به اینکه قدرت نهایی در دست خداست و نه در

دست متکبران زمین، و لذا می‌توان با آرامشی توأم با اقتدار، منتظر فرصت بهداشتی و الهی ماند. در نهایت، این صبر و بردباری، در خدمت هدف غایی یعنی تمدن‌سازی است؛ چرا که بنا کردن یک تمدن جدید، نیازمند صبر تمدنی است تا فشارها و چالش‌های مسیر، تبدیل به پله‌های صعود گردد، نه موانعی برای توقف (حسینی خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ۱۸۹-۲۷۶). به بیان امیرمؤمنان علی (علیه السلام): آن که قوت لازم را برای اداره امور ندارد، تحت سلطه کار یا تحت استیلای این و آن قرار می‌گیرد و زمام امور از کف او بیرون می‌رود و گرفتار تزلزل و پریشانی و تصمیم‌ها و اقدامات متناقض می‌گردد (نهج البلاغه: خطبه ۱۷۳). انسانی که سعه صدر لازم را اداره امور نداشته باشد، سنگینی بار امانت مدیریت را تاب نمی‌آورد، چنانکه امیرمؤمنان (علیه السلام) به صراحت فرموده است: «مَنْ ضَاقَ صَدْرُهُ لَمْ يَضِبْ عَلَيَّ أَدَاءَ حَقٍّ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۵: ۹۰)؛ کسی که سینه‌اش تنگ باشد، بر ادای حق تاب نیاورد.

مقام معظم رهبری شهید، درباره لزوم صبر در اداره امور جامعه فرموده‌اند: لازمه عمل هم صبر و توکل است. شماها مسئولان کشور هستید در بخش‌های مختلف؛ کارهای زیادی برعهده شما است؛ کارهای شما، هم کار دنیا است، هم کار آخرت؛ یعنی وقتی به انجام وظیفه خود می‌پردازید، هم دارید دنیا را آباد می‌کنید، زندگی را آباد می‌کنید، هم دارید باطن و درون خودتان را آباد می‌کنید. این عمل احتیاج دارد به دو عنصر: صبر و توکل. آیه شریفه قرآن می‌فرماید: ﴿نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا وَ عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾ (عنکبوت: ۵۹-۵۸) (بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۲/۰۴/۳۰، <https://farsi.khamenei.ir/speech?nt=2&year=1392>).

شش. مردم‌داری

تبیین مردم‌سالاری در حکومت‌داری سیاسی اسلامی بر اساس منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، مفهومی است که در آن حق مردم نه در مقابل حکم خدا، بلکه در امتداد و برخاسته از آن تعریف می‌شود. در این دکترین، مردم‌سالاری صرفاً یک روش برای توزیع قدرت یا یک قرارداد اجتماعی سرد نیست، بلکه تجلی عینی پیوند قلبی و ایمانی میان رهبری و امت (نظام امامت و امت) است. در این منظومه، مردم‌سالاری دینی با بصیرت و تقوا پیوندی مستحکم دارد؛ چرا که برخلاف دموکراسی‌های غربی که بر مدار میل و لذت می‌چرخند، مردم‌سالاری در اینجا بر مدار وظیفه و حق استوار است. در این دیدگاه، حضور مردم در صحنه سیاسی، یک جهاد و عمل عبادی تلقی می‌شود که ریشه در تقوای الهی دارد. از سوی دیگر، این مردم‌سالاری نیازمند بصیرت عمومی است؛ زیرا در این نظام،

مردم تنها رأی‌دهنده نیستند، بلکه صاحبان بصیرت هستند که با تشخیص درست، مسیر تحقق عدالت و شایسته‌سالاری را هموار می‌کنند (بیانات مقام معظم رهبری در بیست و پنجمین سالگرد ارتحال امام خمینی (ره) - <https://khl.ink/f/26615>). در واقع، بدون حضور آگاهانه مردم، حتی شایسته‌ترین رهبران نیز امکان استقرار عدالت و تمدن‌سازی را نخواهند داشت؛ چرا که در منطق این دکترین، مشروعیت الهی با مقبولیت و حضور مردمی است که به اقتدار ملی و استقلال راهبردی منتهی می‌شود. این مدل از مردم‌سالاری، مستقیماً به تاب‌آوری جامعه منجر می‌گردد. هنگامی که مردم احساس کنند که نظام سیاسی نه یک قدرت قاهره، بلکه برخاسته از اراده و ایمان آن‌هاست، در برابر فشارهای خارجی و جنگ‌های شناختی، صبر و بردباری پیشه می‌کنند و خود به مدافعان اصلی استقلال کشور تبدیل می‌شوند (بیانات در دیدار با مردم آذربایجان شرقی - ۱۴۰۳/۱۱/۲۶ - <https://khl.ink/f/51999>). در واقع، مردم‌سالاری دینی، تولیدکننده قدرت است؛ قدرتی که نه از انبار تسلیحات، بلکه از اعتماد متقابل میان ملت و حاکمیت سرچشمه می‌گیرد. این اعتماد، محصول همان صداقت و صراحت. وقتی حاکمیت با مردم صادق است، مردم نیز با تمام وجود در صحنه می‌مانند و این حضور، بزرگترین مانع در برابر نفوذ و سلطه بیگانگان است. در نهایت، مردم‌سالاری در این منظومه، بستری برای رشد معرفتی جامعه است. حکومت اسلامی مأموریت دارد که زمینه مشارکت مردم را فراهم کند تا آن‌ها در فرآیند مدیریت سرنوشت خویش، به کمال و معرفت برسند. این رویکرد، تضاد کاذب میان حاکمیت الهی و حاکمیت مردم را حل می‌کند؛ زیرا در این پارادایم، مردم به فرمان خدا و برای تحقق آرمان‌های الهی (مانند عدالت و آزادی)، حاکمیت را بر عهده می‌گیرند یا آن را نظارت می‌کنند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۲: ۳۰۰-۳۲۵). به این ترتیب، مردم‌سالاری دینی در دکترین آیت‌الله خامنه‌ای، قلب تپنده تمدن اسلامی است که علم، قانون، عدالت و شایستگی را در یک کالبد زنده و پویا به حرکت در می‌آورد تا از طریق مشارکت حداکثری، قله‌های استقلال و عزت فتح شود.

از خصوصیات رهبر جامعه اسلامی، داشتن حس مردم‌داری و مهرورزی با افراد جامعه است. امام علی (علیه السلام) درباره این خصوصیت زمامداران می‌فرماید: «وَأَشْعُرُ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَّةِ وَالْمَحَبَّةَ لَهُمْ وَاللُّطْفَ بِهِمْ وَلَا تَكُونَنَّ عَلَيْهِمْ سَبْعًا ضَارًّا يَتَغَنَّمُ أَكْلَهُمْ» (نهج البلاغه: نامه ۵۳)؛ دلت را برای رعیت پر از مهر و محبت و لطف کن و بر آنها درنده آزار دهنده ای مباش که خوردن آنان را غنیمت شماری.

زمامدار جامعه اسلامی باید با افراد جامعه اسلامی ارتباط مستقیم و صمیمانه برقرار کند: «وَلَا يَكُنْ لَكَ إِلَى النَّاسِ سَفِيرٌ إِلَّا لِسَانُكَ، وَلَا حَاجِبٌ إِلَّا وَجْهُكَ، وَلَا تَحْجُبَنَّ ذَا حَاجَةٍ عَنْ لِقَائِكَ بِهَا، فَإِنَّهَا إِنْ ذِيدَتْ عَنْ أَبْوَابِكَ فِي أَوَّلِ وَرْدِهَا لَمْ تُحْمَدْ فِيمَا بَعْدُ عَلَى قَضَائِهَا» (نهج البلاغه: نامه ۶۷). مولای متقیان علی (علیه السلام) فرموده اند: «ثُمَّ اللَّهُ-اللَّهُ- فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى مِنَ الَّذِينَ لَا حِيلَةَ لَهُمْ مِنَ الْمَسَاكِينِ وَالْمُحْتَاجِينَ وَأَهْلِ الْبُؤْسَى وَالزَّمْنَى» (نهج البلاغه: نامه ۵۳). رسول خدا (صلی الله علیه و آله) پرهیز داشت که میان وی و مردم مانع و حایلی وجود داشته باشد و چیزی مانع ارتباط مستقیم آن حضرت و مردم باشد؛ به طوری که سخن ایشان را نشنود و دردشان را نکشد و مشکلاتشان را برای وی مطرح نکنند. پیامبر (صلی الله علیه و آله) از سیره ملوک و سلاطین و نوع نشست و برخاست و تشریفات آن‌ها به شدت بیزار بود و هیچ خوش نداشت به پادشاهان شبیه شود (کلینی، ۱۳۸۷، ۶: ۲۷۱؛ الحر عاملی، ۱۴۱۴، ۱۶: ۴۱۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۶: ۲۶۲). پیامبر (صلی الله علیه و آله) ارتباط تنگاتنگی با مردم داشت به گونه‌ای که بخشی از اوقات منزل خویش را به مردم اختصاص می‌داد، با همه افراد جامعه نشست و برخاست می‌کرد، با فقیران همدم می‌شد، دعوت همگان را اجابت می‌کرد (غزالی، ۱۳۹۳، ۲: ۳۶۲؛ فیض کاشانی، بی‌تا، ۴: ۱۲۵). پیامبر هیچ‌گاه خود را از مردم جدا نمی‌دید و در غم و شادی، به راحت و سختی در کنار آن‌ها بود. چنانکه پس از ورود به مدینه و هنگام ساختن مسجد پابه پای بارانش سنگ می‌آورد و در ساختن مسجد همانند دیگران کار می‌کرد (ابن هشام، بی‌تا، ۲: ۱۱۴). نمونه دیگر آن در غزوه احزاب روی داد. در این غزوه مأموران اطلاعاتی پیامبر (صلی الله علیه و آله) گزارش آمادگی و بسیج نیروهای دشمن را به مدینه دادند. آن حضرت شورای نظامی تشکیل داد و پس از مشورت و تصویب پیشنهاد سلمان فارسی مبنی بر کندن خندق، پیامبر به همراه یاران خود بیل و کلنگ می‌زد و گاه توبره‌های خاک را بر دوش می‌کشید (ابن سعد، ۱۴۰۵، ۲: ۶۵-۶۶).

مسأله مشارکت مردمی و گزینش حاکمان توسط آنها از قدیم الایام از لحاظ تئوریک در حکومت دینی مطرح بوده و از لحاظ عملی نیز چنین رویه‌ای دائماً اعمال و آرای عمومی به عنوان عنصر اساسی و غیر قابل انکار در تحقق حکومت معرفی شده است و این بدان معناست که تمایل مردم به حکومت دینی، موجب تحقق آن می‌گردد و از آن به مقبولیت مردمی یاد می‌شود. چنان که عدم تمایل آنها موجب عدم تشکیل حکومت دینی خواهد شد، همان گونه که درباره حکومت نبوی (صلی الله علیه و آله) چنین شد

که استقبال مردم از آن موجب تحقق و عینیت آن گردید و در مقابل عدم استقبال عمومی از حکومت علوی (علیه السلام) موجب عدم تحقق آن تا ۲۵ سال گردید. در این زمینه امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: «أَتَى لَمْ أُرِدِ النَّاسَ حَتَّى أَرَادُونِي وَلَمْ أَبَايُعُهُمْ حَتَّى بَايَعُونِي» (نهج البلاغه: نامه ۵۴).

مقام معظم رهبری شهید، درباره مقبولیت رهبری در جامعه اسلامی فرموده‌اند: در اسلام به نظر مردم اعتبار داده شده است؛ رأی مردم در انتخاب حاکم و در کاری که حاکم انجام می‌دهد، مورد پذیرش قرار گرفته است. لذا شما می‌بینید که امیرالمؤمنین (علیه السلام) با اینکه خود را از لحاظ واقع منصوب پیغمبر و صاحب حق واقعی برای زمامداری می‌داند، آن وقتی که کار به رأی مردم و انتخاب مردم می‌کشد، روی نظر مردم و رأی مردم تکیه می‌کند؛ یعنی آن را معتبر می‌شمارد و بیعت در نظام اسلامی یک شرط برای حقانیت زمامداری زمامدار است. اگر یک زمامداری بود که مردم با او بیعت نکردند، یعنی آن را قبول نکردند، آن زمامدار خانه‌نشین خواهد شد و مشروعیت ولایت و حکومت به بیعت مردم وابسته است یا بگوئیم فعلیت زمامداری و حکومت به بیعت مردم وابسته است (خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۶۶/۰۳/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/speech?nt=2&year=1366>).

هفت. شایسته سالاری

تبیین شایسته‌سالاری در حکومتداری سیاسی اسلامی بر اساس منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، نیازمند مفهومی است که از رویکرد تکنوکراتیک صرف (که تنها بر مدار مهارت‌های فنی می‌چرخد) به یک مدل جامع انسانی ارتقا می‌یابد. در این دکترین، شایسته‌سالاری نه یک فرمولی برای جابجایی نیروها، بلکه تلاقی تخصص و تعهد است؛ به گونه‌ای که هیچ‌یک از این دو، بدون دیگری، شایستگی تلقی نمی‌شود. در این منظومه، شایستگی تنها با داشتن مدرک یا مهارت فنی تعریف نمی‌گردد، بلکه تخصص باید در بستر تعهد (که همان تقوا و بصیرت است) معنا شود (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با نخبگان، <https://khl.ink/f/37949>). ایشان معتقدند تخصص بدون تعهد، نه تنها مفید نیست، بلکه می‌تواند خطرناک باشد؛ زیرا متخصصی که فاقد بصیرت سیاسی و تقوای الهی است، ممکن است در برابر وسوسه‌های مادی یا فشارهای خارجی تسلیم شود و یا تخصص خود را در مسیر تخریب استقلال راهبردی به کار ببندد. لذا در حکومتداری اسلامی، شایسته‌ترین فرد کسی است که در کنار تسلط بر علم و فن، دارای پایداری ارزشی بوده، در طوفان‌های سیاسی، دچار لغزش نمی‌شوند. این رویکرد، شایسته‌سالاری را از یک امر مدیریتی ساده

به یک سنگر دفاعی تبدیل می‌کند تا از نفوذ افرادی که تخصص دارند اما تعهد تمدنی ندارند، جلوگیری شود (حسینی خامنه‌ای ۱۳۹۲، ۷۰-۷۵). علاوه بر این، شایسته‌سالاری در این دکترین، وجه عملی عدالت محوری است. در واقع، انتصابات غیرشایسته یا تکیه بر رابطه‌داری و حزب‌گرایی، در منظومه ایشان نه یک خطای مدیریتی، بلکه یک جنایت علیه عدالت تلقی می‌شود؛ چرا که به گفته ایشان، گماشتن فرد غیرلیاقت‌دار در پست‌های حساس، حق مردم را می‌طلبد و باعث تضعیف اقتدار ملی می‌گردد. بنابراین، شایسته‌سالاری در اینجا ابزاری است برای تحقق قانون‌گرایی؛ زیرا تنها فرد شایسته است که می‌تواند قانون را با بصیرت اجرا کند و از تبدیل شدن آن به ابزاری برای ستم یا فساد جلوگیری نماید. در این مدل، شایستگی یعنی توانمندسازی متعهدین تا بتوانند در مسیر تمدن‌سازی، جایگزین مدل‌های وابسته و ناکارآمد شوند. حاصل آنکه شایسته‌سالاری در این دیدگاه، با هدف استقلال راهبردی گره خورده است. برای رسیدن به یک تمدن مستقل، نیاز به نخبگان متعهد است، نه متخصصان وابسته. در واقع، شایسته‌سالاری در دکترین آیت‌الله خامنه‌ای، یعنی شناسایی و به‌کارگیری کسانی که عزت را بر منفعت ترجیح می‌دهند و تخصصشان را در خدمت حق قرار می‌دهند. این رویکرد باعث می‌شود که بدنه اجرایی حکومت، به جای اینکه تکرارکننده الگوهای غربی باشد، به خالق الگوهای جدید تبدیل شده، شایسته‌سالاری در حکومتداری اسلامی، یک استراتژی انسانی است که هدفش تبدیل توانمندی‌های فردی به قدرت جمعی و تمدنی است تا جامعه‌ای عادل، مستقل و تاب‌آور ساخته شود (همان، ۲۸۷-۳۱۴).

درواقع این منظومه فکری برگرفته شده از مستندات قرآنی و روایی است. آنجا که خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: هنگامی که خداوند ابراهیم را با وسایل گوناگون آزمود و او به خوبی از عهده آزمایش برآمد خداوند به او فرمود: ﴿وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ (بقره: ۱۲۴). خداوند متعال حضرت ابراهیم (علیه السلام) را پس از آزمایش‌های فراوان به مقام پیشوایی مردم منصوب کرد آن زمان که اهلیت او برای این مقام مسلم شد عهد خداوند به او رسید. خداوند اولیای خود را که سرپرستی و پیشوایی مردم را به آن‌ها می‌سپارد می‌آزماید و آنگاه که اهلیت خود را ثابت کردند، منصوبشان می‌کند. در مباحث مدیریت و رفتار سازمانی بحث نظارت و بازرسی از مفاهیم بنیادین بوده و همراه با برنامه‌ریزی از سازماندهی، هماهنگی، بودجه‌بندی و فرمان‌دهی در قلمرو وظایف مدیریت قرار دارد. رهبر جامعه اسلامی باید در عین زعامت جامعه، بر امور کارگزاران خود، بازرسی و توجه مستمر داشته باشد. امام

علی (علیه السلام) با تأکید بر سه مهارت فنی، انسانی و ادراکی مدیر، فرامین مدیریتی خاصی را در امر نظارت و بازرسی صادر کرده‌اند که نه تنها در دوره خود برترین سبک مدیریتی در حیطه بازرسی محسوب می‌گردید. آن حضرت در نامه‌ای به کارگزاران خود بر امر پنهانی بازرسی تأکید کرده و می‌فرماید: «ثُمَّ تَفَقَّدْ أَعْمَالَهُمْ، وَابْعَثِ الْعُيُونَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقِ وَالْوَفَاءِ عَلَيْهِمْ، فَإِنَّ تَعَاهُكَ فِي السِّرِّ لِأُمُورِهِمْ حَدُّوهُ لَهُمْ عَلَى اسْتِعْمَالِ الْأَمَانَةِ وَالرَّفَقِ بِالرَّعِيَّةِ. وَتَحَفُّظُ مِنَ الْأَعْوَانِ، فَإِنْ أَحَدٌ مِنْهُمْ بَسَطَ يَدَهُ إِلَى خِيَانَةٍ اجْتَمَعَتْ بِهَا عَلَيْهِ عِنْدَكَ أَخْبَارُ عُيُونِكَ، اكْتَفَيْتَ بِذَلِكَ شَاهِدًا فَبَسَطْتَ عَلَيْهِ الْعُقُوبَةَ فِي بَدَنِهِ وَآخَذْتَهُ بِمَا أَصَابَ مِنْ عَمَلِهِ، ثُمَّ نَصَبْتَهُ بِمَقَامِ الْمَذَلَّةِ وَ وَسَمْتَهُ بِالْخِيَانَةِ، وَ قَلَذْتَهُ عَارِ الثُّهْمَةِ» (نهج البلاغه: نامه ۵۳). در امر بازرسی و نظارت، منشور مدیریتی کاربردی است که با تأکید بر ارزشهای محوری رفتار فرودستان و زیردستان را در امر بازرسی به خوبی تبیین گشته، چارچوب اداری مناسبی را برای مدیریت استراتژیک سازمانها فراهم آورد. واکنش منطقی در برابر انحراف خواص، مراقبت از آسیب آنان به نظام و مردم، توأم با فرصت‌سازی و با تلاش برای اصلاح انحرافات و بازگشت آنان، مشی همیشگی امام و رهبری در مراقبت از آسیب خواص به نظام بوده است. سیره عملی امام (علیه السلام) و نیز مقام معظم رهبری نشان‌دهنده آن است که مشی ولی فقیه، با وجود طرد برخی خواص از عرصه سیاسی، حاکی از رفتار اخلاقی و سرشار از جوانمردی و عطف با این خواص است. تدبیر رهبری در جمهوری اسلامی، برای مقابله با بحران‌ها، فتنه‌ها و انحرافات و خنثی کردن آنها، همچون معصومین (علیهم السلام)، تابع الگوی مرحله‌بندی‌شده و گام‌به‌گام بوده است (خانی، ۱۳۹۲/۰۶/۰۲). پیامبر (صلی الله علیه و آله) در دوران حکومت داری خویش تصمیماتش بر اساس ایمان‌گرایی و خدا محوری بوده است؛ زیرا ایشان با یاران خود بدون مقایسه تجهیزات و امکانات دشمن، با آنها درگیر و سرانجام پیروز شدند. خداوند متعال در قرآن کریم تصمیم‌گیری پیامبر خود را امضاء کرده مورد تأیید قرار داده است و آن را به‌عنوان بهترین روش تصمیم‌گیری معرفی کرده است.

نتیجه‌گیری

نتایج و یافته‌های پژوهش حاضر در چهار دسته عبارت است از:

- مبانی معرفتی و بنیادین (ریشه‌های وحیانی حاکمیت): یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که حاکمیت سیاسی در اندیشه مقام معظم رهبری، یک پدیده ابزاری یا صرفاً تکنیکی نیست، بلکه دارای

ریشه‌های اعتقادی است. جامعیت دین (تلاقی دین و سیاست): در این اندیشه، تفکیک میان عبادات و مدیریت جامعه پذیرفته نیست. حاکمیت سیاسی، در صورتی که بر اساس معیارهای الهی باشد، خود بخشی از تکالیف شرعی و عبادی است. حاکمیت به مثابه امانت الهی: بر اساس مستندات قرآنی، قدرت در این دیدگاه، نه یک امتیاز، بلکه یک امانت و مسئولیت است که در پیشگاه خداوند مورد محاسبه است. مرجعیت تقلین: تمام تصمیمات سیاسی و راهبردی در سیره ایشان، از طریق تطبیق با آیات قرآن و سیره معصومین (ع) استخراج می‌شود تا شرعیت در کنار کارآمدی قرار گیرد.

- صلاحیت‌های شناختی و استراتژیک (بصیرت و زمان‌شناسی): یکی از مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش، تأکید بر علم به زمانه به عنوان شرط لازم برای حاکمیت است. این شرط مبتنی بر بصیرت سیاسی است. بدین معنا که حاکمیت در اندیشه ایشان، نیازمند بصیرت است؛ یعنی توانایی تشخیص حق از باطل در پیچیدگی‌های سیاسی. این بصیرت، خروجی تطبیق متون وحیانی با واقعیات اجتماعی است. علاوه بر آن زمان‌شناسی در اندیشه ایشان حاکی از آن است که مدیریت اسلامی، تقدیرگرایانه نیست، بلکه زمان‌شناس است. یعنی تشخیص می‌دهد در هر مقطع تاریخی، کدام دستور قرآن (مثلاً صلح یا جهاد، تقیه یا صراحت) باید اجرا شود. آگاهی از معادلات جهانی در اندیشه ایشان نیز مدیریت جامعه اسلامی را در پیوند با جهان‌بینی اسلامی و در عین حال با اشراف کامل بر تحولات جهانی می‌بینند تا استقلال سیاسی جامعه حفظ می‌دارد.

- ارکان اخلاقی و انسانی (معیارهای کیفی حاکم): در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، اخلاق پیش شرط سیاست است و بدون آن، حاکمیت به استبداد تبدیل می‌شود: عدالت‌خواهی به مثابه محور: عدالت در این دیدگاه، صرفاً یک مفهوم حقوقی نیست، بلکه یک تکلیف تکوینی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که عدالت در سیره ایشان، هم در توزیع منابع و هم در برخورد با مخالفان، بر اساس مستندات قرآنی جاری است. امانتداری و مسئولیت‌پذیری: یافته‌ها حاکی از آن است که امانت در مدیریت، به معنای نگاه به جامعه به عنوان مال و دارایی خداوند است که مدیر، تنها حافظ و متولی آن است، نه مالک. تواضع و خداترسی: نتایج نشان می‌دهد که پیوند میان قدرت و عبودیت، مانع از سقوط حاکم در تله خودبرتربندی می‌شود و حاکم را به مردم نزدیک‌تر می‌کند.

- مکانیسم‌های عملیاتی و مدیریتی (روش اجرای حاکمیت): در نهایت، پژوهش به ابزارهای اجرایی حاکمیت در سیره ایشان اشاره می‌کند: حاکمیت مشورتی (شورا): یافته‌ها نشان می‌دهد که بر اساس دستور قرآن (و مشاور هم فی الامر)، ایشان مدیریت تک‌نفره را رد کرده و بر مشورت با

متخصصان و مورد اطمینان تأکید دارند. این امر باعث کاهش خطای مدیریتی در سطوح کلان می‌شود. گزینش بر اساس صلاحیت و تخصص: نتایج حاکی از آن است که در اندیشه ایشان، اعتماد به تنهایی کافی نیست و باید با صلاحیت (تخصص) همراه شود. یعنی جامعه اسلامی باید توسط افرادی مدیریت شود که هم مؤمن و هم کارآمد باشند. پویایی و انعطاف‌پذیری: یافته‌ها نشان می‌دهد که مدیریت سیاسی در سیره ایشان، ایستا نیست، بلکه بر اساس تغییرات جامعه، روش‌های مدیریتی را بازنگری می‌کند (بدون تغییر در اصول).

حاصل آنکه مدل حاکمیت سیاسی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، یک مدل تلفیقی است؛ تلفیقی میان اصالت وحی در مبانی، بصیرت زمانه‌شناسانه در تشخیص، اخلاق عدل و امانت در منش و روش مشورتی در اجرا. این چهار رکن، در کنار یکدیگر، ضمانت‌کننده این است که مدیریت جامعه اسلامی، نه تنها به پیشرفت مادی راه یابد، بلکه در مسیر کمال انسانی و رضایت الهی حرکت کند.

منابع

- قرآن کریم.
 نهج البلاغه.
 آشوری، داریوش، دانشنامه سیاسی، تهران: مروارید، ۱۳۷۶ ش.
 ابن اثیر، اسد الغابة فی معرفة الصحابة، بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۹ ق.
 ابن سعد، محمد، طبقات الکبری، بیروت: دار بیروت، ۱۴۰۵ ق.
 ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول، تحقیق علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ ق.
 ابن هشام، عبدالملک، سیرت رسول الله ﷺ، تصحیح اصغر مهدوی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، بی تا.
 بابویه قمی، محمد بن علی بن حسین، التوحید، تهران: مکتبه الصدوقیه، ۱۳۹۸ ق.
 پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران: انتشارات جاویدان، ۱۳۲۴ ش.
 تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، قم: دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.
 جوادی آملی، عبدالله، ولایت فقیه ولایت فقاہت و عدالت، قم: اسراء، ۱۳۷۸ ش.
 حائری یزدی، مهدی، حکمت و حکومت، قم: نشر معارف، بی تا.
 حرعاملی، حسن، وسائل الشیعہ، بیروت: آل البيت، ۱۴۱۴ ق.
 حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، تهران: انتشارات صهبا، ۱۳۹۲ ش.

 جهاد خودکفایی؛ ارتش جمهوری اسلامی ایران در بیانات حضرت آیه الله
 خامنه‌ای، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۴ ش.

 حدیث ولایت؛ مجموعه بیانات و مکتوبات رهبر معظم انقلاب اسلامی، تهران:
 انقلاب اسلامی، ۱۳۹۸ ش.

 مجموعه بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در مورد نهضت تمدنی، تهران:
 انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۴۰۱ ش.
 خانی، الهه، تداوم مدیریت رسول خدا ﷺ در الگوی حکومتی جمهوری اسلامی، تهران: برهان،
 ۱۳۹۲ ش.
 خسروپناه، عبدالحسین، گستره شریعت، قم: نشر معارف، ۱۳۸۲ ش.

- سبحانی، جعفر، مبانی حکومت اسلامی، اصفهان: کتابخانه امیرالمؤمنین (علیه السلام)، ۱۳۶۲ ش.
- شاکرین، حمیدرضا، پرسش‌ها و پاسخ‌های دانشجویی، قم: نشر معارف، ۱۳۸۶ ش.
- الصدر، سیدمحمدباقر، اقتصادنا، قم: مکتب الإعلام الإسلامی، ۱۴۱۷ ق.
- الطبرسی، حسین بن محمد، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت: إحياء التراث، ۱۴۰۸ ق.
- طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، قم: مؤسسة البعثة، ۱۴۱۴ ق.
- غزالی، محمد بن محمد، إحياء علوم الدین، تهران: فردوس، ۱۳۹۳ ش.
- فیض کاشانی، ملامحسن، المحجة البيضاء، تصحیح علی اکبر غفاری، قم: انتشارات اسلامی، بی‌تا.
- القمی (الصدوق)، محمد بن علی، الخصال، بیروت: مطبعة الصدوق، ۱۳۸۹ ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، قم: دارالحديث، ۱۳۸۷ ش.
- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، تهران: ولی عصر (عج)، ۱۴۰۳ ق.
- مصباح یزدی، محمدتقی، نظریه سیاسی اسلام، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (علیه السلام)، ۱۳۷۸ ش.
- ، آموزش عقاید، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۳ ش.
- مطهری، مرتضی، سیری در سیره نبوی، تهران: صدرا، ۱۳۸۰ ش.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۹۳ ش.
- الموسوی الخمینی، روح الله، البیع، قم: اسماعیلیان، ۱۳۶۳ ش.
- نصر، سیدحسین، نیاز به علم مقدس، قم: مؤسسه فرهنگی طه، ۱۳۸۳ ش.
- الیعقوبی، احمد بن ابی‌یعقوب، تاریخ الیعقوبی، بیروت: دار صادر، بی‌تا.

منابع الکترونیکی:

پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، <https://farsi.khamenei.ir>.

References

- al-Qur'ān al-Karīm (The Noble Qur'ān).
 Nahj al-Balāghah (The Peak of Eloquence).
 al-Mūsawī al-Khomeinī, Rūḥ Allāh, al-Bay' (The Book of Sale), Qom: Ismā'īliyyān, 1363 SH (1984 CE).
 al-Qummī (al-Ṣadūq), Muḥammad ibn 'Alī, al-Khiṣāl (The Virtues), Beirut: Maṭba'at al-Ṣadūq, 1389 AH (1969 CE).
 al-Ṣadr, Sayyid Muḥammad Bāqir, Iqtisādunā (Our Economics), Qom: Maktab al-I'lām al-Islāmī, 1417 AH (1996 CE).
 al-Ṭabarsī, Ḥusayn ibn Muḥammad, Mustadrak al-Wasā'il wa Mustanbat al-Masā'il (Supplement to the Means and Deductions of the Issues), Beirut: Iḥyā' al-Turāth, 1408 AH (1988 CE).
 al-Ya'qūbī, Aḥmad ibn Abī Ya'qūb, Tārīkh al-Ya'qūbī (The History of al-Ya'qūbī), Beirut: Dār Ṣādir, n.d.
 Āshūrī, Dāriyūsh, Dānishnāmah-yi Siyāsī (Political Encyclopedia), Tehran: Morvārīd, 1376 SH (1997 CE).
 Bābawayh al-Qummī, Muḥammad ibn 'Alī ibn al-Ḥusayn, al-Tawḥīd (Divine Unity), Tehran: Maktabat al-Ṣadūqiyyah, 1398 AH (1978 CE).
 Fayḍ Kāshānī, Mullā Muḥsin, al-Maḥajjah al-Bayḍā' (The Luminous Path), ed. 'Alī-Akbar Ghaffārī, Qom: Intishārāt-i Islāmī, n.d.
 Ghazālī, Muḥammad ibn Muḥammad, Iḥyā' 'Ulūm al-Dīn (The Revival of the Religious Sciences), Tehran: Firdaws, 1393 SH (2014 CE).
 Ḥā'irī Yazdī, Mahdī, Ḥikmat wa Ḥukūmat (Wisdom and Government), Qom: Nashr-i Ma'ārif, n.d.
 Ḥurr al-'Āmilī, Ḥasan, Wasā'il al-Shī'ah (The Means of the Shi'ah), Beirut: Āl al-Bayt, 1414 AH (1993 CE).
 Ḥusaynī Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Ḥadīth-i Wilāyat: Majmū'ah-yi Bayānāt wa Maktūbāt-i Rahbar-i Mu'azzam-i Inqilāb-i Islāmī (Hadith of Guardianship: A Collection of the Statements and Writings of the Supreme Leader of the Islamic Revolution), Tehran: Inqilāb-i Islāmī, 1398 SH (2019 CE).
 Ḥusaynī Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Jihād-i Khudkifā'i: Artish-i Jumhūrī-yi Islāmī-yi Īrān dar Bayānāt-i Ḥaḍrat Āyatullāh Khāmene'ī (Self-Sufficiency Jihad: The Army of the Islamic Republic of Iran in the Statements of Ayatollah Khamenei), Tehran: Intishārāt-i Inqilāb-i Islāmī, 1394 SH (2015 CE).
 Ḥusaynī Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Majmū'ah-yi Bayānāt-i Rahbar-i Mu'azzam-i Inqilāb-i Islāmī dar Mūrid-i Nahḍat-i Tamaddunī

- (Collection of the Statements of the Supreme Leader of the Islamic Revolution on the Civilizational Movement), Tehran: Intishārāt-i Inqilāb-i Islāmī, 1401 SH (2022 CE).
- Ḥusaynī Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Tarḥ-i Kullī-yi Andīshah-yi Islāmī dar Qur'ān (A General Outline of Islamic Thought in the Qur'ān), Tehran: Intishārāt-i Şahbā, 1392 SH (2013 CE).
- Ibn al-Athīr, Usd al-Ghābah fī Ma'rifat al-Şahābah (The Lions of the Forest in Knowing the Companions), Beirut: Dār al-Fikr, 1409 AH (1988 CE).
- Ibn Hishām, 'Abd al-Malik, Sīrat Rasūl Allāh (The Life of the Messenger of God), ed. Aşghar Mahdavi, Tehran: Bunyād-i Farhang-i Īrān, n.d.
- Ibn Sa'd, Muḥammad, al-Ṭabaqāt al-Kubrā (The Major Classes), Beirut: Dār Bayrūt, 1405 AH (1985 CE).
- Ibn Shu'bah al-Ḥarrānī, Ḥasan ibn 'Alī, Tuḥaf al-'Uqūl 'an Āl al-Rasūl (The Masterpieces of the Intellects from the Family of the Messenger), ed. 'Alī-Akbar Ghaffārī, Qom: Jāmi'ah-yi Mudarrisīn, 1404 AH (1984 CE).
- Information Website of the Office for the Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Khamenei, farsi.khamenei.ir.
- Javādī Āmulī, 'Abd Allāh, Wilāyat-i Faqīh, Wilāyat-i Faqāhat wa 'Adālat (The Guardianship of the Jurist: The Guardianship of Jurisprudence and Justice), Qom: Isrā', 1378 SH (1999 CE).
- Khānī, Ilāhah, Tadāwum-i Mudīriyyat-i Rasūl Khudā dar Algū-yi Ḥukūmatī-yi Jumhūrī-yi Islāmī (Continuity of the Prophet's Governance in the Governmental Model of the Islamic Republic), Tehran: Burhān, 1392 SH (2013 CE).
- Khosropanāh, 'Abd al-Ḥusayn, Gustarah-yi Sharī'at (The Scope of Islamic Law), Qom: Nashr-i Ma'ārif, 1382 SH (2003 CE).
- Kulaynī, Muḥammad ibn Ya'qūb, al-Kāfī (The Sufficient), Qom: Dār al-Ḥadīth, 1387 SH (2008 CE).
- Majlisī, Muḥammad Bāqir, Biḥār al-Anwār (Seas of Lights), Tehran: Walī 'Aşr, 1403 AH (1983 CE).
- Makāram Shīrāzī, Nāşir, Tafsīr-i Namūnah (The Exemplary Commentary), Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah, 1393 SH (2014 CE).
- Mişbāh Yazdī, Muḥammad Taqī, Āmūzish-i 'Aqā'id (Teaching of Islamic Beliefs), Tehran: Amīr Kabīr, 1383 SH (2004 CE).
- Mişbāh Yazdī, Muḥammad Taqī, Naẓariyyah-yi Siyāsī-yi Islām (The Political Theory of Islam), Qom: Mu'assasah-yi Āmūzishī wa Pazhūhishī-yi Imām Khomeinī, 1378 SH (1999 CE).
- Muṭahharī, Murtaḍā, Sayrī dar Sīrah-yi Nabawī (A Study of the Prophetic Biography), Tehran: Şadrā, 1380 SH (2001 CE).

- Naṣr, Sayyid Ḥusayn, Niyāz bih 'Ilm-i Muqaddas (The Need for Sacred Knowledge), Qom: Mu'assasah-yi Farhangī-yi Ṭāhā, 1383 SH (2004 CE).
- Pāyandah, Abū al-Qāsim, Nahj al-Faṣāḥah (The Path of Eloquence), Tehran: Intishārāt-i Jāvīdān, 1324 SH (1945 CE).
- Shākīrīn, Ḥamīd Ridā, Pursish-hā wa Pāsukh-hā-yi Dānishjūyī (Students' Questions and Answers), Qom: Nashr-i Ma'ārif, 1386 SH (2007 CE).
- Subḥānī, Ja'far, Mabānī-yi Hukūmat-i Islāmī (Foundations of Islamic Government), Isfahan: Kitābkhānah-yi Amīr al-Mu'minīn, 1362 SH (1983 CE).
- Tamīmī Āmidī, 'Abd al-Wāḥid ibn Muḥammad, Ghurar al-Ḥikam wa Durar al-Kalim (The Choice Maxims and Pearls of Words), Qom: Dār al-Kitāb al-Islāmī, 1410 AH (1989 CE).
- Ṭurayhī, Fakhr al-Dīn, Majma' al-Baḥrayn (The Confluence of the Two Seas), Qom: Mu'assasat al-Bi'thah, 1414 AH (1993 CE).